

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Diference rozumu a ne-rozumu ve Foucaultových "Dějinách šílenství"

The Difference Between Reason and Non-Reason in Foucault's 'Madness and
Civilization'

Petr Klimša

Vedoucí práce: Mgr. David Rybák, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)

Studijní plán: Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání – Základy společenských
věd se zaměřením na vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Diference rozumu a ne-rozumu ve Foucaultových "Dějinách šílenství" potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 15.7.2020

Velmi rád bych poděkoval vedoucímu práce Mgr. Davidu Rybákovi Ph.D. za trpělivost, užitečné informace, neskutečnou ochotu a lidský přístup, který mi poskytnul jako vedoucí této práce. Dále bych rád hluboce poděkoval své rodině a svým přátelům za neustálou podporu.

ABSTRAKT:

Tato bakalářská práce je eticko-filozofickým pohledem na téma jinakosti především založená na díle „Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby“ od Michela Foucaulta. Práce definuje rozum tak, jak se ho snažil definovat Foucault a řeší otázku „co je vlastně rozum a ne-rozum“ a „podle čeho se rozhoduje, zdali je něco rozumné a ne-rozumné“. Práce se zabývá hlavně porozuměním samotnému fenoménu šílenství/rozumnosti s pomocí Michela Foucaulta a jeho literatury. Budou prozkoumány možné Foucaultovy inspirace, které ho mohly vést k zájmu o problematiku duševních nemocí; zároveň však bude krátce zmíněn i jeho vlastní život. V rámci inspirací bude na téma jinakosti poukázáno i v dílech „Tak pravil Zarathustra“ (F. Nietzsche); avšak budou použity i sekundární zdroje, jako např. „*Fenomenologické spisy*. II, Co je existence: publikované texty z let 1965-1977.“ (J. Patočka). Práce bude taktéž sledovat vývoj lékařské péče a zacházení o duševně nemocné – toto téma bude sledováno především etickým pohledem, ale i pohledem legislativním – součástí bude i probrání samotné „léčby“ duševně nemocných, která probíhala v rámci historie. Závěr práce se bude zabývat tím, jak současná společnost vnímá duševně nemocné a zdali etická pravidla 21. století výrazně ovlivnila samotnou internaci, popřípadě zdali i pomohla se stigmatem „šílenství“ v dnešní společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Foucault, šílenství, dějiny, duševní nemoci, etika

ABSTRACT:

This thesis is an ethical-philosophical view on the topic of otherness, mainly based on the book „Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason“ by Michel Foucault. The thesis defines „sense“ as Foucault tried to define it himself and it deals with the question of „what is the reason and non-reason“ and „according to what is something reasonable or unreasonable“. The thesis mainly focuses on understanding the phenomenon of madness/sense itself with the help of Michel Foucault and his literature. Possible Foucault’s inspirations will be examined, those who led him to his interest in the problematics of mental illnesses; his personal life will be shortly mentioned as well. Concerning the inspirations, the topic of otherness will also be shown in the books „Thus Spoke Zarathustra“ (F. Nietzsche); nevertheless, secondary sources will be used as well, e.g., „Phenomenological files. II, What is existence: published texts from 1965-1977“ (J. Patočka). The thesis will also continue to track the evolution of the medical care as well as the treatment of the mentally ill – this topic will not only be viewed from the ethical perspective but from the legislative perspective as well – part of this will also be focusing on the „medical care“ of the mentally ill itself, which was found throughout the history. The conclusion of this thesis will be about how the contemporary society perceives „the mentally ill“ and whether the ethical rules of the 21st century significantly influenced the internment; furthermore whether it helped with the stigma of „madness“ in today’s society.

KEYWORDS:

Foucault, madness, history, mental illnesses, ethics

Obsah

Úvod.....	7
1 Inspirace ke vzniku díla.....	8
1.1 F. Nietzsche – Tak pravil Zarathustra	8
1.2 F. Nietzsche – Genealogie morálky.....	9
1.3 Foucaultovy problémy	10
1.4 Další inspirace	11
2 Rozum a ne-rozum	13
3 Vnímání rozumu a ne-rozumu v etapách dějin	18
3.1 Středověk.....	18
3.1.1 Etická stránka péče o jiné ve středověku	21
3.2 15. století, renesance (a Hôpital de la Salpêtrière)	21
3.2.1 Etická stránka péče o jiné v renesanci.....	25
3.3 18. a 19. století.....	32
3.4 Útulek	37
3.5 Současnost	42
Závěr.....	45
Seznam použitých informačních zdrojů	47

Úvod

Michel Foucault, francouzský filozof, sociolog a psycholog se nejen na základě vlastní zkušenosti rozhodl napsat dílo „*Dějiny šílenství v době osvícenství*“, díky kterému vznikla tato bakalářská práce. Hlavním tématem této práce je porozumění fenoménu šílenství/rozumnosti za pomoci Michela Foucaulta; problematika pochopení rozumu a ne-rozumu v průběhu dějin a zároveň pohled na vývoj péče o duševně nemocné pacienty.

Úvodem práce budou zmíněny Foucaultovy inspirace a z části jeho osobní život. V práci se pokusíme pak definovat rozum a ne-rozum jako takový a popsat ho několika způsoby. Je nutno podotknout, že i přes mnoho definicí a náhledů na samotnou diferenci rozumu a ne-rozumu je vytváření hranice mezi těmito dvěma termíny založeno především na osobním nazírání, a proto je nemožné stanovit jednu platnou definici. Následně bude práce rozdělena do chronologicky za sebou jdoucích kapitol, ve kterých je vždy popsáno tehdejší rozdělování onoho rozumu a ne-rozumu a taktéž je v každé z těchto kapitol rozebrána i léčba nemocných individuí; popřípadě popsání problematické stránky etických pravidel, která v dřívějších dobách nebyla na vysoké úrovni. V jednotlivých kapitolách je zároveň poukázáno i na „léčebné metody“, které byly užívány v dané časové éře, aby byl zvýrazněn kontrast mezi dobou minulou a současnou.

O tomto tématu jsem se rozhodl psát kvůli tomu, že problematika duševního zdraví je něco, o co se aktivně zajímám a snažím se šířit povědomí o tom, že psychické zdraví jako takové je stejně podstatné jako zdraví fyzické. Touto prací chci poukázat na to, že i přesto, že v naší společnosti v průběhu dějin došlo k razantnímu zlepšení, je stále velmi důležité na tuto problematiku upozorňovat, a to především kvůli nynější době, ve které valná většina společnosti aktivně „spěchá“ za určitým cílem a mnohokrát zapominají právě na duševní zdraví, které právě kvůli rychlejšímu tempu života nestíhá. Informovanost je v tomto odvětví velmi důležitá, protože i v dnešní době existují předsudky vůči lidem s určitou psychickou nemocí – avšak zde nastává otázka: „Kdo z nás je v dnešní době vlastně normální a netrpí žádnou psychickou poruchou?“ A právě to je mým důvodem k sepsání práce na toto téma: Abychom byli schopni šířit informace o takto významné problematice, je klíčové ji nejdříve porozumět z hlediska minulosti a až poté přidávat informace další.

1 Inspirace ke vzniku díla

Předtím, než začneme hledat a vysvětlovat samotný rozdíl mezi rozumem a ne-rozumem, je zapotřebí upozornit na možnou inspiraci, kterou Michel Foucault hledal u jednoho z největších filozofů, který ho velmi podstatně ovlivnil, a to byl Friedrich Nietzsche. Přestože měl Foucault několik zásadních důvodů k napsání jednoho ze svých nejznámějších děl, čímž míním „*Dějiny šílenství*“ – mezi tyto důvody patřilo například nedostatečné zmapování problematiky mentálních nemocí, nedostatečná diference rozumu a nerozumu, avšak také vlastní psychické problémy, kterými Foucault trpěl (o těch se v této kapitole budu zmiňovat také) – nebyly tyto důvody jedinou jiskrou k začátku psaní tohoto díla. Samozřejmě, že pravý důvod a inspiraci k napsání díla „*Dějiny šílenství*“ znal jen autor samotný, avšak budu se snažit poukázat na části děl, která se zabývala podobnou problematikou nebo tuto problematiku svým pojetím připomínala.

1.1 F. Nietzsche – Tak pravil Zarathustra

První dílo, ve kterém můžeme najít určitý náznak možné inspirace, je „*Tak pravil Zarathustra*“. V nejslavnějším díle F. Nietzscheho můžeme naléznout jednu z jeho nejslavnějších vět: „*Což je to možné! Tento staříčkový světec ještě ani nezaslechl v svém lese, že bůh je mrtev!*“¹ Problematika „mrtvého boha“ totiž úzce souvisí s termínem nadčlověka, který je velmi stručně popsán jako: „*Člověk jest cosi, co má bytí překonáno.*“² a zároveň jako: „*Čím jest opice člověku? Posměchem či bolestným studem. A stejně má i člověk bytí nadčlověku: posměchem či bolestným studem.*“³

Než rozebereme, v čem je vlastně onen rozdíl člověka a nadčlověka, rád bych se zaměřil na lingvistickou stránku tohoto termínu, jelikož může působit problémy právě s pochopením „nadčlověka“ jako pojmu. Jak v českém jazyce, kde se používá předpona „nad“, tak například i v německém jazyce se používá předpona „über“ – obě tyto předpony v nás mohou evokovat pocit, že nadčlověk je zkrátka evolučně na vyšší úrovni nežli obyčejný člověk, avšak není to tak. Hlavní rozdíl mezi člověkem a nadčlověkem je vlastní percepc

¹ NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra* [online]. V MKP1.vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011, str. 10 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z WWW:<http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/40/49/81/tak_pravil_zarathusta.pdf>.

² Tamtéž, s. 10

³ Tamtéž, s. 10

sebe sama. Nadčlověk totiž nepotřebuje výklad toho, že je člověk; nepotřebuje k tomu, aby sám sobě rozuměl nějakou pomocnou věc. Člověk však sám sebe vykládat nedokáže, a to je onen rozdíl, který nás zajímá. Zároveň není nadčlověk limitován křesťanskou morálkou, ani jiným morálním či sociálním kodexem, je absolutně svobodný, jelikož je natolik silný, aby unesl vlastní zodpovědnost. A právě proto, vzhledem k jmenovaným faktům, musel být první jedinec tohoto druhu určitou odchylkou od tehdejší společnosti a lidí v této společnosti žijících. Respektive „nesplňoval“ standardy toho, co v tehdejší společnosti bylo považováno za normální – například onen výklad sebe sama. Nadčlověk je tak něčím novým, něčím, co bylo jiné a neznámé – v této době bylo opravdovou výjimkou, že by byl jedinec absolutně svobodný duchem a k tomu navíc překonal víru v boha.

1.2 F. Nietzsche – Genealogie morálky

Další dílo, které by se dalo považovat za zdroj inspirace je „*Genealogie morálky*“. Vzhledem k tomu, že v této práci se budu úzce dotýkat i problematiky etické otázky, je vhodné zmínit hned první pojednání s názvem „*Dobré a zlé, dobré a špatné*“, které se zabývá právě otázkou toho, co je dobré a co je zlé, avšak jedná se o hlubší rozebrání těchto termínů. Následující, druhé pojednání s názvem „*Vina, špatné svědomí a příbuzné věci*“. V této části totiž můžeme nalézt „popis“ svobodného člověka: „*Jestliže se naproti tomu postavíme na konec toho nesmírného procesu, tam, kde strom konečně vydává ovoce, kde společnost se svou mravností mravů konečně ukáže to, k čemu byla jen prostředkem: pak nalezneme jako nejzralejší plod na jejím stromu suverénní individuum, individuum rovné jen sobě samému, mravnosti mravů se opět vymanivší, autonomní a mravnost převyšující (neboť „autonomní“ a „mravní“ se vylučují), zkrátka člověka vlastní nezávislé dlouhé vůle, který smí slibovat – a v něm hrdé, všemi svaly prochvívající vědomí toho, co zde bylo konečně vydobyto a jím ztělesněno, opravdové vědomí moci a svobody, pocit vyvrcholení člověka vůbec.*“⁴ Opět můžeme rozpoznat fakt, že svobodný člověk, který může slibovat a brát odpovědnost za tento svůj čin, je určitým způsobem unikátní, jelikož společnost jako taková tohoto činu nebyla schopna. Autonomní člověk, tudíž soběstačný, již nepotřebuje ke svému fungování společnost, a proto je určitým způsobem segregován.

⁴ NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Praha: Aurora, 2002, str. 42-43.

A proto už v tento moment můžeme pochopit nejen termín nadčlověka, ale i termín svobodného jedince, který dokáže slibovat, jako možné Foucaultovy inspirace pro dílo „*Dějiny šílenství*“ – i přesto, že spolu tyto dva termíny úzce nesouvisí. Oba termíny však určitým způsobem nezapadaly do tehdejších „norem“, a proto byly tehdy považovány za „jiné“. S termínem jinakosti přichází problematika psychických problémů a šílenství, a právě tudíž společnost jako taková může začít uvažovat, popřípadě hned konat, o separaci individuí, která se vymykala, do určitých zařízení, kde by byla zajištěna jak péče o ně, tak bezpečnost pro širší, veřejnou společnost. Avšak jak později v této práci poznáme, samotná diference rozumu a ne-rozumu není tak jednoznačná a separace odlišných individuí měla za cíl pouze jediné – ochránit veřejnou společnost. Co se však týká zdravotní/psychologické péče o odlišné individuum, bude tato problematika dlouho zanedbávána a nebude se na ní klást takový důraz, jaký by měl.

V rámci inspirace F. Nietzsche je také důležité zmínit, že: „*Pokud jde o Foucaultův osobní vývoj, Nietzsche ho osvobodil od akademických omezení, které brzdili jeho práci. Foucault často uváděl, že čtení Nietzscheho mu poskytlo jisté oprávnění psát, jak chtěl a ne tak, jak od něho očekávali kolegové.*“⁵ (vlastní překlad)

1.3 Foucaultovy problémy

Jak jsem již výše předeslal, je podstatné zmínit i vlastní Foucaultovy problémy, které mohly vést ke vzniku díla *Dějiny šílenství*. „*Několikrát se pokusil spáchat sebevraždu (byl homosexuál a se svou orientací nebyl zcela vyrovnaný).*“⁶ Je nutno podotknout, že „*Homosexualita*“ byla „*jako diagnóza*“ vyškrtnuta ze seznamu nemocí v rámci *Diagnostického a statistického manuálu mentálních poruch (DSM)*, mezinárodně používané příručky *Americké psychiatrické společnosti (APA)*, již v roce 1973 (*DSM-II*).⁷ Dále pak také samotná problematika sebepoškozování je více než podstatnou inspirací ke vzniku díla. Postupně však Foucault našel způsob, kterým chtěl žít a vyjadřovat se, a proto můžeme pozorovat určité zlepšení jeho duševního zdraví. Co je pro nás však podstatné je to, že na

⁵ BROWN, Alison. Foucault [Brown, Alison]. [1. vyd.]. Bratislava: Vydavateľstvo PT, 2004. Osobnosti filozofie. ISBN 80-88912-59-8. (vlastní překlad)

⁶ Michel Foucault životopis | Databáze knih. Knihy | Databáze knih [online]. Copyright © 2008 [cit. 8.7.2020]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/michel-foucault-1365>

⁷ Queergeography.cz: informace o sexualitách pro všechny. Home [online]. Copyright © 2019 [cit. 24.4.2020]. Dostupné z: <https://www.queergeography.cz/lgbtq-psychologie/stanoviska-odbornych-spolecnosti/>

Foucaulta teď můžeme pohledět jako na člověka s vlastní zkušeností s internačními zařízeními a s vlastními psychickými problémy – a věřím, že toto je dostatečně silná inspirace, která ho mohla vést právě k sepsání tohoto díla.

1.4 Další inspirace

Mezi další důležité autory, kteří významně ovlivnili Michela Foucaulta, patřil i Karl Marx. „*Důležitý vliv na filozofické smýšlení mladého Foucaulta, stejně jako většiny mladých lidí v poválečné Francii, měl marxismus.*“⁸ Pokud bychom měli hledat konkrétní spojitost mezi vlivem Marxe na Foucaultovy „*Dějiny šílenství*“, mohli bychom uvažovat o spojitosti v problematice tzv. odcizení – u Marxe toto odcizení znamenalo to, že pracující člověk vyrábí statky pro někoho, kdo ho vykořisťuje; nevyrábí statek sám pro sebe: „*vlastník výrobních prostředků, si najímá pracovní sílu, která v pracovním procesu vyrobí určitou hodnotu, ta je mu odcizena (zaměstnancovy výrobky náleží vlastníku výrobních prostředku), a z ní pak část hodnoty kapitalista vrátí zaměstnanci v podobě mzdy. Ta je samozřejmě nižší než hodnota zpředmětně práce.*“⁹ Na základě toho se pak člověk dostává ještě do horší situace, propast mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným prohlubuje. Tato situace samotná může evokovat určitou frustraci, která se pak může promítnout do psychického stavu jedince. Nicméně Marx byl pro Foucaulta významný především kvůli již zmíněnému marxismu. „*Velký vliv na Foucaulta měl rovněž existencialismus a fenomenologie, nejvíce pak dílo Jean-Paula Sartra a Martina Heideggera.*“¹⁰ Martin Heidegger jako jeden z nejvýznamnějších fenomenologů zcela zajisté Foucaulta inspiroval, už jen kvůli tomu, že sám Foucault se zabýval nejen fenoménem šílenství. „*Pro jeho intelektuální přesvědčení bylo do určité míry stimulující také prostředí francouzského strukturalismu (Jacques Lacan, Louis Althusser, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Georges Dumézil aj.)*“¹¹ Tvrzení, že se Foucault nechal ovlivnit i strukturalismem je velmi jednoduché potvrdit, a to především kvůli dílu „*Archeologie vědění*“, ve kterém se „*Foucault zaměřil na problém diskontinuity*

⁸ Michel Foucault životopis | Databáze knih. Knihy | Databáze knih [online]. Copyright © 2008 [cit. 9.7.2020]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/michel-foucault-1365>

⁹ Marxovo pojetí člověka / SOK. SOK [online]. [cit. 10.07.2020] Dostupné z: <https://sok.bz/clanky/2006/petr-kuzel-marxovo-pojeti-cloveka>

¹⁰ Michel Foucault životopis | Databáze knih. Knihy | Databáze knih [online]. Copyright © 2008 [cit. 9.7.2020]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/michel-foucault-1365>

¹¹ Tamtéž

ve vývoji vědění“¹² nebo také kvůli dílu „*Slova a věci*“. Velkou inspirací byl pro Foucaulta zcela jistě i Sigmund Freud – především kvůli totožné problematice, kterou se oba hluboce zabývali – duševní chorobou.

Michel Foucault měl ve svém životě mnoho inspirací. Zároveň samotná problematika rozumu a ne-rozumu nebyla v dané době dostatečně zpracována, a to mohlo být pro Foucaulta také silnou motivací k sepsání „*Dějiny šílenství v době osvícenství*“.

Nyní, když známe většinu jeho možných zdrojů inspirace, se můžeme přesunout k samotné problematice rozumu a nerozumu.

¹² Archeologie vědění – Sociologická encyklopedie. [online]. [cit. 9.7.2020] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Archeologie_v%C4%9Bd%C4%9Bn%C3%AD

2 Rozum a ne-rozum

Než zcela začneme sledovat chronologický vývoj vnímání a odlišování rozumu a ne-rozumu, je nutné tyto dva termíny definovat. Zároveň je nutno podotknout, že tato diference je v každém časovém období jiná, anebo se zcela jinak „vyvíjela“. To bude možné sledovat právě v jednotlivých kapitolách, které sledují chronologický vývoj.

Nejčastější definicí rozumného je takové chování, které vnímá společnost jako standard a není pro ni tudíž jinakostí. Pokud se člověk chová v rámci určitých mezí, na které je tato společnost zvyklá, je automaticky považován za normálního, protože „dělá to, co ostatní“. Zde bych rád zmínil Durkheima: „Podle něj v určité společnosti platí za patologické takové jevy, které se odchyľují od běžného průměru a buď svědčí o překonané etapě předchozího vývoje, nebo ohlašují budoucí fázi rozvoje teprve začínajícího.“¹³ Jestliže se tímto způsobem nechová, musí být jiný; nemocný.

Toto můžeme nadále podpořit tím, že „choroba je definována vztahem k průměru, normě, „vzorci“ a podstata patologického pak spočívá v odchylce: choroba je svou povahou okrajový jev a k určité kultuře se vztahuje jen jako chování, jež do ní nezapadá.“¹⁴

Tuto ideu nemoci, která je „podpořena stavem ve společnosti“, můžeme podpořit: „Ať už jsou její první příznaky povahy psychické nebo organické, v každém případě je choroba nazírána v souvislosti s celkovým postavením jedince ve světě.“¹⁵ Nerozum je tak opravdu charakterizován jako postavení ve světě a zároveň jako vnímání konkrétního jedince v tomto světě. Nerozumné individuuum zároveň vnímá tuto společnost jinak i ze svého úhlu pohledu: „Zdá se, jako by tento svět, pohybující se mezi šílenstvím a halucinací, cele spadal do oblasti jakési patologie víry jako mezilidského postoje: společenské kritérium pravdy („věřit tomu, čemu věří jiní“) ztratilo pro nemocného platnost.“¹⁶ Je možné zde tedy pozorovat přímý vztah mezi rozumem a ne-rozumem a společností. Rozumná společnost vnímá nerozumné individuuum svým způsobem a nerozumné individuuum vnímá společnost svým vlastním způsobem. „Řád“, nastolený onou „normální společností“, ztrácí pro šílence význam.

¹³ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 76. Studie (Dauphin).

¹⁴ Tamtéž, str. 77

¹⁵ Tamtéž, str. 17

¹⁶ Tamtéž, str. 34-35

Můžeme se také zaměřit na ne-rozum ve spojení s termínem logos – tento termín se překládá několika způsoby, například „slovo, řád, ale i zároveň rozum“. Aristoteles tímto míní schopnost člověka naslouchat vesmírnému logu. Vesmír je smysluplně uspořádán a já jakožto osoba jsem schopna se na něj naladit – tudíž dostat do svého života určitý řád. Jde v podstatě o funkci dialogu. Dialog však u nerozumného jedince probíhá poněkud jinak: „*Dialog jako nejvyšší forma, k níž dospěl vývoj řeči, je nahrazen jakýmsi monologem, v němž subjekt sám sobě vypravuje, co dělá, nebo v němž se vede s imaginárním společníkem dialog, který nedokáže vést s partnerem reálným (jako onen psychastenický profesor, který dokázal přednášet jen před zrcadlem).*“¹⁷ Jestliže je společnost postavena na řeči a vzájemném vnímání, porozumění, dala by se tato společnost považovat za rozumnou – a proto nemocný, který nedokáže vést dialog, bude zcela jistě vyčleňován a bude na něj nahlíženo jako na jiného. „*Tím, jak nemocný ztrácí tuto dvojznačnou virtualitu dialogu a chápe řeč jen z té schematizované stránky, kterou je obrácen k hovořícímu subjektu, ztrácí vládu i nad jejím symbolickým světem; a souhrn slov, znaků, ritů, krátce toho všeho, co v lidském světě představuje vztah, odkaz k něčemu, přestává zapadat do systému významových ekvivalencí; slova a gesta už nejsou onou společenskou oblastí, kde se intence jednoho setkávají s intencemi druhých, ale každé samo o sobě nabývá samostatného, naléhavého a zneklidňujícího významu; úsměv již není banální odpovědí na každodenní pozdrav; je to záhadná událost, kterou nelze redukovat na žádný ze symbolických ekvivalentů zdvořilosti; rýsuje se porto v zorném poli nemocného jako symbol podivného tajemství, jako výraz mlčící, hrozivé ironie.*“¹⁸

Samotnou tezi ohledně propojení jazyka a rozumu můžeme nadále podpořit: „*Jazyk je nejmohutnější prostředek analýzy: jazyk především analyzuje, potom teprve mluví, vyjadřuje, sděluje. Jeho základní formou je věta, jejíž mocí se jazyk stává průhledným prostředím, diskursem schopným vyjádřit celý řád věcných shod a rozdílů.*“¹⁹ Jak můžeme pozorovat, pokud jazyk opravdu vyjadřuje řád věcí, může bez něho docházet k neporozumění, a tudíž i ke vzniku dalších problémů týkajících se duševního zdraví jedince.

¹⁷ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 34. Studie (Dauphin).

¹⁸ Tamtéž, str. 34

¹⁹ PATOČKA, Jan, KOUBA, Pavel a Ondřej ŠVEC, ed. *Fenomenologické spisy*. II, Co je existence : publikované texty z let 1965-1977. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 534. Sebrané spisy Jana Patočky.

Myšlenku spojení diference rozumu a ne-rozumu s konkrétní společností můžeme taktéž rozvést. „*Když se lékař domnívá, že stanovil diagnózu šílenství jako přirozeného fenoménu, ve skutečnosti mu dovolila usoudit na šílenství právě existence této hranice. V každé kultuře je tato hranice jiná a vyvíjí se podle toho, jak se utváří kultura.*“²⁰

Pokud bychom se měli zaměřit na rozdíl mezi zdravým (tudíž rozumným) a nezdravým (tudíž nerozumným) individuem, musíme se také zaměřit na obranné reakce. „*Choroba obsahuje celý souhrn únikových a obranných reakcí, kterými nemocný odpovídá na situaci, v níž se nachází.*“²¹ Zdravé individuum však reaguje na onu situaci poněkud jinak a s tímto problémem úzce souvisí termín úzkosti. „*Za všemi obrannými mechanismy, které charakterizují duševní poruchu, je skryta úzkost a každý typ této poruchy je specificky určen tím, jak na ni reaguje.*“²²

„*Samozřejmě, že úzkost pocítil někdy každý člověk a vytvořil si obranné postoje; nemocný však prožívá svou úzkost a své obranné mechanismy v bludném kruhu, brání se úzkosti pomocí mechanismů, které s ní jsou historicky svázány, a proto ji tím víc stupňují a neustále ji hrozí znovu vynést na světlo. Na rozdíl od historie normálního jedince je tento monotónní kruh příznačným rysem historie patologické.*“²³ A proto, když se nemocný jedinec snaží bránit těmito mechanismy, v podstatě si ubližuje; svou situaci a mentální stav zhoršuje.

Již zde můžeme identifikovat diferenci mezi rozumem a ne-rozumem. Zdravý jedinec (rozumný) se s takovouto situací (a se životem samotným) dokáže vyrovnat sám, bez pomoci jiného člověka. Zatímco u nemocného (nerozumného) tomu tak není a přítomnost určitého individua, které by mu mohlo pomoci se „správným použitím obranných mechanismů“, je na místě. Tato asistence pomocného individua – lékaře – je vhodná už jen z perspektivy vnímání nemoci. „*Avšak ani při nejjasnějším vědomí nemůže pacient hledět na svou chorobu z perspektivy lékaře; nikdy nemá onen spekulativní odstup, který by mu umožnil pochopit nemoc jako objektivní proces.*“²⁴

²⁰ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 98. Studie (Dauphin).

²¹ Tamtéž, str. 47

²² Tamtéž, str. 53

²³ Tamtéž, str. 55

²⁴ Tamtéž, str. 60

Rozum a ne-rozum lze odlišit i v rámci fyziologických projevů. „*Choroba může konečně postihnout člověka ve sféře individuální, kde se rozvíjí zkušenost jeho vlastního těla.*“²⁵ Každý z nás si dokáže představit prototyp zdravého těla – bez jakéhokoliv vychýlení, známek problémů. Ne-rozum však může zasáhnout tělo samotné: „*Někdy tělo tak zhutní, že je těžké a nehybné jako věc; mění se v objektivitu, v níž vědomí nemůže už poznat své tělo; subjekt vnímá sebe sama už jen jako mrtvolu nebo neživý stroj, který dostává impulzy z jakéhosi tajemného vnějšku.*“²⁶ Přesto, že známky tělesných změn mají původ ve vědomí, lze zcela jasně odlišit zdravé a nezdravé, rozumné a ne-rozumné. Jsou známy případy paralyzující úzkosti, která ochromí schopnost pohybu individua.

Zabývání se rozumem a ne-rozumem je podstatné; avšak je zapotřebí si ujasnit jednu věc a to, že rozebrání šílenství jako takového je v podstatě nemožné. „*Psychologie šílenství může být proto jedině k smíchu – a přesto se dotýká podstatného. K smíchu, protože praktikovat psychologii šílenství znamená vyžadovat od psychologie, aby rušivě zasáhla do svých vlastních podmínek, aby se obrátil k tomu, co podmínilo její vznik, a aby překročila to, co je pro ni, a to bytostně nepřekročitelné. Psychologie nikdy nebude s to říci o šílenství pravdu, protože naopak v šílenství spočívá pravda psychologie.*“²⁷ Tato „nemožnost“ však neznamená, že bychom se o to neměli pokoušet. „*Jednou bude nutné se pokusit prostudovat šílenství – šílenství osvobozené a, abychom tak řekli, navracené své původní řeči – jako celkovou strukturu.*“²⁸

Pokud se bavíme o „studiu šílenství“ jako takovém, je nutné zmínit jeden velmi důležitý výrok: „*V Asyly je náboženství součástí pohybu, který naznačuje, že v šílenství je nicméně rozum stále přítomný, a směřuje od pomatenosti zpět ke zdraví.*“²⁹ Společnost jako taková často zapomíná na to, že v každém nemocném individuu se i přes jeho nemoc skrývá rozum. Avšak právě tento rozum je v pozadí oblaku šílenství. Zaměříme-li se na percepci šílenství z pohledu nemocného, i zde je důležité si uvědomit pár věcí. Nemocní si uvědomují, že jsou

²⁵ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 69. Studie (Dauphin).

²⁶ Tamtéž, str. 69

²⁷ Tamtéž, str. 93

²⁸ Tamtéž, str. 95

²⁹ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 152 [cit. 11.5.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

nemocní; že je něco v nepořádku. „*Nemocný tento protiklad k reálnému světu, nebo spíš spoluexistenci těchto dvou reálných světů ochotně připouští; halucinující člověk se ptá toho, s kým mluví, zda také slyší hlasy, které ho pronásledují; vyzývá ho, aby se této naprosté zřejmosti poddal; jestliže se však setká s odporem nebo úplnou neznalostí faktů, kterých se dovolává, celkem snadno se s tím smíří a prohlásí, že v tom případě to tedy slyší jenom on sám.*“³⁰ Nemocní tak dokáží sami uvnitř sebe diferencovat rozumné a ne-rozumné, zdravé a nezdravé, akorát se jejich konkrétního problému spojeného právě s šílenstvím nedokážou sami zbavit.

Nesmíme zapomenout na klíčové uvědomění si toho, že percepce rozumu a ne-rozumu je velmi subjektivní; tak diskurs o něm: „*Z této mnohosti předmětů bychom mohli a snad i měli vyvodit, že „diskurs týkající se šílenství“ nelze přijmout jako platnou jednotku pro formování souboru výpovědí.*“³¹ Každá výpověď by se totiž lišila. A proto, bych tuto kapitolu ukončil tím, že nález univerzálního návodu, podle kterého rozlišit co je rozumné a co je ne-rozumné, neexistuje. Kritéria, která toto hodnotí se časem mění, záleží především na tom, kdo tato kritéria vytváří (a například jako náboženství je zrovna „u moci“). Společnost však tato kritéria nejčastěji vytvářela na základě „mnohosti“ – pokud byl daný jev rozšířený, byl v pořádku. Pokud však ne, začala zde problematika nerozumu.

³⁰ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 63. Studie (Dauphin

³¹ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Vydání druhé. V Praze: Herrmann, 2016, str. 53.

3 Vnímání rozumu a ne-rozumu v etapách dějin

Postupme nyní k problematice rozumu a ne-rozumu v její dějinnosti tak, jak ji promýšlí Foucault. Tak jak se vyvíjí společnost v dnešní době, tak se vyvíjí celková percepce nejrůznějších problémů. V následující části bude poukázáno na to, jak se s odlišnými individui zacházelo v průběhu časů, jak byli tito jedinci izolováni a především, co v jaké době bylo považováno za ne-rozum nebo za určitou odchylku, která byla důvodem k určitému zásahu ze strany společnosti. V každé etapě dějin je tato odchylka totiž zcela jiná, v některých etapách ji není možné určit. Nemůžeme však říct, že rozum a ne-rozum se vyvíjí; co se vyvíjí, je pouhá percepce těchto dvou termínů a to, jak s ní bylo zacházeno.

3.1 Středověk

Vzhledem k tomu, že dílo „*Dějiny šílenství*“ popisuje historii šílenství od konce středověku, začnu s historií rozumu a ne-rozumu právě zde; jeho difference však nebude stále jasná, především kvůli tehdejšímu synonymu typu zločinec, padouch = blázen, šílenec. O diferenci se zatím nedá hovořit i právě proto, že pokud byl někdo svým způsobem nemocný, byl původ hledán buď v přítomnosti ďábla, anebo se jednalo o boží trest: „*Příteli, „praví se v obřadní knize vídeňského kostela, „zlibilo se našemu Pánu, abys byl nakažen touto nemocí, a je to od našeho Pána velká milost, když tě chce potrestat za špatnosti, kterých ses dopustil na tomto světě.*“³²

Vše začalo epidemií lepry a vznikem tzv. leprosárií. „*Ve dvanáctém století otevřely jenom Anglie a Skotsko pro svého půl druhého milionu obyvatel dvě stě dvacet leproserií.*“³³ (Ačkoliv se v této práci budu vícekrát zmiňovat o negativním dopadu segregace individuí od společnosti, je zapotřebí upozornit na to, že pokud se týká o segregaci infikovaných individuí, neshledávám ji morálně špatnou či neúčinnou). Nicméně i přes nedostatečné vědomosti tehdejších lékařů, epidemie lepry skončila a nastala otázka, jak využít stovky prázdných leprosárií rozestých po většině evropských zemích? Stejně jako v případě lepry, účel těchto zařízení bude segregace jednotlivců. Ale jakých?

³² FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 8 [cit. 23.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

³³ Tamtéž, str. 7

„K vyobcování dochází znovu po dvou nebo třech stoletích, a to podivně podobným způsobem a často i na týchž místech. Roli malomocného převezmou chudí, tuláci, provinilci a „pomatené hlavy“, a uvidíme dál, jakou spásu má toto vyobcování přinést jak jim, tak těm, kdo je vyobcovávají.“³⁴

I přes zmínku o „pomatených hlavách“ můžeme pozorovat fakt, že v této době se zatím prázdné prostory leprosárií využívaly především pro segregaci jedinců, kteří neměli jakékoliv psychické problémy. Šlo pouze o oddělení neužitečných, nebezpečných nebo prostě zbytečných lidí pro tehdejší, rádoby vyspělou společnost. Avšak o jakékoliv léčebné stránce oněch pomatených hlav ve zmíněných leprosáriích nemůžeme mluvit.

Nicméně, několik případů určitých léčebných způsobů, i když silně spojených se segregací, je v době středověku využíváno. „Blázni“ na tom opravdu nebyli dobře. *„Městské úřady je vyháněly za hradby.“³⁵* Poté byli svěřeni do rukou lodníků, kteří je nechali nalodit na tzv. „lod' bláznů“³⁶ a odpluli s nimi pryč. Čím dále, tím lépe pro města. Cestování na lodích by se právě dalo považovat za první pokus očištění od nerozumu – *„Ale navíc tu byla temná masa vody, která k tomu přidávala své vlastní hodnoty: voda odnáší pryč, ale také očišťuje; krom toho znamená nejistou budoucnost.“³⁷* O metodě „očišťování“ bude v práci ještě zmínka. Již v této době začala vznikat určitá zařízení, která sloužila výhradně ke koncentraci „bláznů“ – nejednalo se však pouze o koncentraci, nýbrž o místa, *„kde se mělo šílenství dočkat vysvobození.“³⁸* Konkrétně to byly určité špitály: *„ještě před vznikem speciálních zařízení jsou blázni občas přijímáni i do špitálů, kde se o ně jako o takové pečují: mají lůžka v ložnicích pařížské nemocnice Hôtel-Dieu; určité místo, kde jsou chováni pomatení, existuje vůbec po celý středověk i renesanci ve většině evropských měst; například Châtelet v Melunu nebo známá Věž bláznů v Caen. Nespočetné Narrtürmer v Německu, jako třeba městské brány v Lübecku nebo Jungfern v Hamburku. Šílenci tedy nejsou vždycky vyháněni.“³⁹*

³⁴ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 8 [cit. 23.2.2020] Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

³⁵ Tamtéž, str. 9

³⁶ Tamtéž, str. 9

³⁷ Tamtéž, str. 11

³⁸ Tamtéž, str. 10

³⁹ Tamtéž, str. 9-10

I přes tato „léčebná zařízení“ (tento termín musí být dán do uvozovek vzhledem k tomu, že sloužila většinou pouze ke shromažďování/oddělení individuí od společnosti, ale rozhodně ne k léčbě psychologických nemocí) můžeme pozorovat fakt, že města jako taková zcela neplnila svou základní povinnost – starání se o své občany, čímž se rozumí občany všechny. Samozřejmě, že chránila onu „normální většinu“; na druhou stranu nedostatečná péče či vyhnání nešťastníků, kteří byli postiženi ne-rozumem se nám, moderním lidem v dnešní době jeví neetické a za hranicí lidskosti.

Percepce šílených však ve středověku zažila určitý vývoj, a kromě totální segregace těchto jedinců se tito jedinci stali také ústředním bodem divadelních her. „*Postava blázna, prostáčka či hlupáka ve fraškách a sotizách nabývá stále většího významu. Už to není ona známá, směšná okrajová figura; ocitá se teď v samém středu scény jakožto nositel pravdy – hraji zde roli komplementární a opačnou k té, jakou hraje šílenství v povídkách a satirách. Zatímco šílenství člověka oslepuje, blázen naopak připomíná lidem jejich pravdu.*“⁴⁰ Zde můžeme pozorovat onu podobnost mezi termínem svobodného člověka v díle „*Genealogie morálky*“, kterou jsem zmiňoval v kapitole 1.2 – svobodný člověk má silnou vůli a je osvobozen od jakékoliv společnosti, je nezávislý a je zodpovědný za veškeré své činy – stejně tak jako blázen přijímá svou „rolí“ nositele pravdy a tuto pravdu akceptuje – je totiž dostatečně svobodný, aby tento fakt akceptoval.

Rád bych zmínil i to, že v tomto období „*vzniká množství povídek a moralit. Celá tato literatura koření jistě daleko v minulosti, ale koncem středověku se pozoruhodně rozrůstá: v dlouhé řadě „folies“ jsou stejně jako dříve odsuzovány neřesti a chyby, ale ne už ve spojení s pýchou, nedostatkem milosrdenství nebo s opomíjením křesťanských ctností, nýbrž s jakousi velikou pošetilostí, za níž vlastně nikdo přesně nemůže, která však je pro každého tajným svodem.*“⁴¹ Můžeme pozorovat, že i koncem středověku se „stále neví“ odkud vlastně proudí ne-rozum – kdo stojí za zmíněnou pošetilostí? Co však jasné je, že šílenství, pošetilost nebo zkrátka jinakost byla odsuzována stejně jako mnohem závažnější činy tehdejší společnosti. Zde začíná i problematika ze stránky etické.

⁴⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 13 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁴¹ Tamtéž, str. 13

3.1.1 Etická stránka péče o jiné ve středověku

K pochopení vývoje percepce rozumu a ne-rozumu (jinakosti či šílenství) je zapotřebí věnovat pozornost i etické stránce této problematiky a podrobně popsat, jak se tehdejší společnost starala o duchem nemocná individua. Vyhoštění z města, které již bylo zmíněno, bylo eticky ještě v alespoň částečném pořádku vzhledem ke skutečnostem, které se v těchto dobách děly. V některých situacích se stávalo i to, že „byli pomatení veřejně bičováni a v jakési hře na pronásledování vyhnáni z města metlami.“⁴²

Kromě těchto praktik byli blázni zároveň odsunuti na okraj společnosti už jen tím, že „nesměli do kostelů; ačkoliv přijímat svátost jim církve nezakazovala“.⁴³ Je zde však vidět přístup církve k oněm nešťastníkům. Právě i církve odvracela svou pomocnou ruku, a to i v případě, kdy se jednalo o jednoho ze služebníků božích. „Netrestala nijak ani kněze, který ztratil rozum, ale – jako kdyby se posvátností osoby nečistota ještě násobila – v r. 1421 v Norimberku vyhnali pomateného kněze slavnostně z města a z rozpočtu mu přidělili peníze na cestu.“⁴⁴

O etice této doby zkrátka nejde mluvit; musíme si však uvědomit, že se nacházíme v období konce středověku a dodržování etických pravidel, jak je známe dnes, bylo prakticky nemožné – protože skoro žádná etická pravidla neexistovala.

3.2 15. století, renesance (a Hôpital de la Salpêtrière)

Stejně jako středověk jsme započali epidemií lepry, i 15. století a následující období započneme epidemií. Již dříve se objevoval mor, avšak v 15. století (i nadále) tato nemoc zesiluje a zanechává za sebou tisíce mrtvých. Vzniká strach před smrtí. V tomto období můžeme však pozorovat to, jak na tuto epidemii reagovali „jiní“. Šílenci totiž využívali své nemoci, svého smíchu. „Je to už dopředu smích smrti a blázen, který odzbrojuje kostlivce tím, že ho předpovídá.“⁴⁵ I přesto, že diference rozumu a ne-rozumu není stále úplně jasná, mění se v tuto dobu v úplně něco jiného. „Nyní je moudrostí pranýřovat šílenství jako něco,

⁴² FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 11 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁴³ Tamtéž, str. 11

⁴⁴ Tamtéž, str. 11

⁴⁵ Tamtéž, str. 14-15

co je všude, ukazovat lidem, že už jsou předem nebožtíky a konec že se blíží právě proto, že se šílenství stalo všeobecným a spojí se v jedno se smrtí.“⁴⁶ Spojení smrti a šílenství tudíž násobí strach z jiných a bohužel se tento strach velmi silně projeví i v zacházení s těmito nemocnými jedinci.

Toto období se na rozdíl od gotického liší tím, že jsou v něm velmi hluboce zaklíněny představy, imaginace a obrazy. A jsou to právě tyto obrazy, které částečně ovlivňují šílenství. „Zvířecí svět ze sebe svrhl jho lidských symbolů a hodnot: fascinuje teď člověka svou nespoutaností, zuřivostí, bohatstvím svých nemožně obludných tvarů, zároveň však odhaluje temnou vášeň, neplodné šílenství skryté v lidském srdci.“⁴⁷ Toto se ještě projeví později, když bude šílenství bráno jako čistá animalita, právě úzce spojená se zvířecí zuřivostí.

Nacházíme zde i první známku určité diference rozumu a ne-rozumu v tomto období. Hlavním rozdílem bylo totiž vědění/poznání těch rozumných a těch ne-rozumných. Protože každý vnímá své toto poznání zcela jinak, je proto velmi subjektivní. „Zatímco člověk rozumný a moudrý z něho zachycuje pouze útržkovité – a tím znepokojivější – tvary, blázen je v sobě nese celé jako nedotčenou kouli; křišťálovou kouli, pro všechny ostatní prázdnou, pro jeho oči však plnou, kutnou jakýmsi neviditelným věděním.“⁴⁸ A proto říct, že šílený člověk je člověk bez poznání a vědění, je nemožné. On totiž své vědění má, akorát je skryté komukoliv jinému. Stejně jako ve středověku byl šílenec ten, který byl schopen nosit pravdu. Toto vědění však není to, které by každý renesanční člověk chtěl. Jedná se totiž o přesný opak: „šílenství je trestem za neřádnou a nanicovatou vědu.“⁴⁹ Můžeme pozorovat, že ačkoliv byla renaissance období antropocentrismu, ve kterém je středem všeho člověk a klade se důraz na lidský rozum a poznání, ne každé toto poznání je chtěné, protože pokud člověk nebude chtít opravdu poznat, může právě skončit šílenstvím. Tudíž ten, který poznává, avšak špatným způsobem, se může změnit v šílence.

V renesanci však nacházíme šílenství rozdělené, řekněme do 4 kategorií:

⁴⁶ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 15 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁴⁷ Tamtéž, str. 18

⁴⁸ Tamtéž, str. 19

⁴⁹ Tamtéž, str. 21

1) „šílenství jako identifikace s románovou postavou“⁵⁰ – „zdánlivě běží jen o prostou kritiku fantastických románů; ale v podtextu je celé pole otázek po vztazích mezi skutečností a imaginárnem v uměleckém díle a možná i po neurčité komunikaci mezi fantazií a bludem.“⁵¹

2) „šílenství marnivosti – v tomto případě se však šílenec neztotožňuje s žádným literárním vzorem, ale se sebou samým, a v tomto klamném přilnutí si pak přičítá všemožné přednosti, ctnosti a schopnosti, jež nemá.“⁵²

3) „šílenství spravedlivého soudu – zmatením ducha trestá zmatky srdce.“⁵³

4) „beznadějná vášeň – zklamaná vášnivá láska, láska oklamaná především osudovou smrtí, může vyústit jen v pomatenost.“⁵⁴

Období renesance je očividně velkým krokem v pochopení rozdílů mezi rozumnými a nerozumnými, především z toho důvodu, že toto období již částečně vysvětluje a ukazuje na okamžiky, kdy lidské tělo opouští zdravá mysl a přichází zmatek, nerozum. Dá se říct, že rozumný je člověk, který čte romány, avšak dokáže se separovat od hlavního hrdiny/hrdinky tohoto díla. Je to zároveň člověk, který zná sám sebe a své vlastnosti, a proto by sebe nepopisoval jiným způsobem, než jaký opravdu je. Rozumný člověk má pak klidného ducha a duši. V neposlední řadě, rozumný člověk prožívá lásku, ale v určitém množství a v rámci určitých hranic; jak bylo zmíněno, láska, která je extrémně vášnivá a zběsilá, zklamaná, vede k pomatení mysli. V protikladu tohoto všeho je stále jedinec, který tato „pravidla“ nedodržuje, a tak ztrácí rozum.

Kromě již zmíněných 4 kategorií se šílenství ukazovalo v osvícenství v několika dalších podobách. „Jsou to podoby poznamenané ještě mytickými představami, ale pro uspořádání našeho praktického vědění často svým způsobem konstitutivní“.⁵⁵ Na rozdíl od předchozích „určeních šílenství“ tyto podoby ne-rozumu vzdáleně připomínají určitou stránku medicíny,

⁵⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 23 [cit. 10.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁵¹ Tamtéž, str. 24

⁵² Tamtéž, str. 24

⁵³ Tamtéž, str. 24

⁵⁴ Tamtéž, str. 25

⁵⁵ Tamtéž, str. 62

což je pro nás velmi důležité. Nicméně s medicínou jako takovou mají tato určení velmi málo společného. Tato konkrétní stránka mentálních onemocnění bude zmíněna jen krátce, jelikož jde spíše o jejich diagnostiku nežli popis.

Dvě z těchto podob jsou „*máníe a melancholie*“.⁵⁶ Pod těmito obecnými termíny si každý člověk dokáže představit určitý typický projev chování, avšak zjevně by tyto dva termíny neoznačil za důvod šílenství. „*Hermann Boerhaave definuje melancholii jako „dlouhodobou, úpornou a nehorečnatou pomatenost, při níž se nemocný zaměstnává stále jednou a touž myšlenkou*“.⁵⁷ V této fázi osvícenství se také začíná hovořit o tělesných fluidech, která jsou schopna ovlivňovat člověka tím, že vyvolávají právě nejružnější onemocnění – „*tradice čtyř šťáv a jejich základních vlastností; vlastností, z nichž každá patřila trvale k určité substanci, v níž jedině bylo možno hledat příčinu*“.⁵⁸ Vlastnosti těchto fluidů tudíž určovaly typ nemoci, kterou „pacient“ trpěl – například „*Jean Fernel spojuje melancholický mok se Zemí a Podzimem a charakterizuje ho jako šťávu „hutné konsistence a studené a suché povahy*“.⁵⁹ Opak melancholie – máníe – by se tak dala popsat jako přesný opak, a to fluida, která jsou velmi rychlá a způsobují energetické výbuchy jedince – proto se v následující kapitole budeme zabývat i tím, jaké metody se ke zpomalení fluidů používalo. Další podoby byly „*hysterie a hypochondrie*“.⁶⁰ Tyto jsou také popsány fluidech – „*V prvním případě jsou fluida tak přehřátá, že se tlačí jedno na druhé, jako kdyby měla vybuchnout – a tím vyvolávají ony neuspořádané či nepřirozené, nesmyslné pohyby, které charakterizují hysterickou křeč*“.⁶¹ Zatímco „*při passio colica jsou fluida naopak rozdrážděna nějakou jim nepřátelskou a nepřiměřenou látkou (infesta et improportionata) a způsobují pak zmatek a poruchy, corrugationes, ve smyslových vlákních*“.⁶² I přes jejich podobnost nejsou tyto nemoci zcela stejné.

⁵⁶ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 62 [cit. 10.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁵⁷ Tamtéž, str. 62-63

⁵⁸ Tamtéž, str. 63

⁵⁹ Tamtéž, str. 63

⁶⁰ Tamtéž, str. 74

⁶¹ Tamtéž, str. 75

⁶² Tamtéž, str. 75

Avšak čas postupuje a „*teorie fluid ztrácí svou vědeckou prestiž. Tajemství nemoci se hledá v tekutých a pevných látkách těla.*“⁶³ Nicméně k celkovému „nepoužívání“ termínu fluid nedošlo.

Jak bude podrobněji zmíněno v následující podkapitole, éra rozumu zároveň brala na stejnou váhu ty, co trpí zahálkou a ty, co byli opravdu nemocní – opět zde budeme moci sledovat fakt, který se děl již ve středověké péči: a to, že s lidmi s naprosto odlišnou „diagnózou/či problémem“ bylo zacházeno zcela stejným způsobem.

I přes to, jak pokroková se může renesance zdát v porovnání se středověkem (už jen v rámci diference samotného rozumu a ne-rozumu), etická pravidla byla stále velmi zanedbaná a péče o psychicky nemocné nedostatečná.

3.2.1 Etická stránka péče o jiné v renesanci

Otázkou etiky se budeme zabývat v období renesance o poznání víc, vzhledem k tomu, že právě v této době se objevovaly nejrůznější metody, které měly za účel osvobodit jedince od šílenství. Avšak většina těchto metod je velmi vzdálená jakýmkoli etickým normám tak, jak je zná naše vyspělá společnost – musíme pamatovat na to, že se bavíme především o 17. století, což se na zacházení s pacienty jednoznačně projeví. Zároveň je zapotřebí uvědomit si, že „*co se nám dnes jeví prostě jako necitlivost k rozdílům, bylo jistě u člověka osvícenské éry jasně artikulovaným vjemem.*“⁶⁴

Oproti již zmíněnému středověku se zde mění účel zařízení, která sloužila právě pro jedince postihnuté jinakostí – „*Ať už se přihlásí sami, nebo je tam pošle královská či soudní moc, mají být přijati, ubytováni a živeni; má se rovněž pečovat o obživu, dobré chování a celkovou spořádanost těch, kdo se tam nedostali, ale být by tam mohli či chtěli.*“⁶⁵ Jak si můžeme všimnout, jde o určitou péči, což je významný pokrok. Zároveň je pozoruhodné, že péče se nevztahovala pouze na ty, kteří skutečně byli v jednotlivých zařízeních, ale že se péče měla zaměřovat i na ty, kteří byli mimo tato zařízení. Co je však nutné podotknout, že

⁶³ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 65-66 [cit. 10.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁶⁴ Tamtéž, str. 35

⁶⁵ Tamtéž, str. 31-32

„funkce ani cíle Všeobecného špitálu nemají nic společného s myšlenkou léčby.“⁶⁶ Stále se jedná o „nápravná zařízení“, a přesto, že se zde objevovala určitá péče či metody, které měly za úkol zbavit šílenství, nemůžeme označit tyto instituce za léčebná zařízení. Bohužel tento fakt trvá poměrně dlouhou dobu: „Během několika let tato zařízení doslova opředou celou Evropu. Howard se koncem 18. století vydá na jejich obhlídku; navštíví na své pouti Anglii, Holandskem, Německem, Francií, Itálií a Španělskem všechna významná internační zařízení „špitály, věznice a káznice“ – a ve své filantropii se pohorší, že našel v jedněch a týchž zdech zločince, nezvedené nebo marnotratné syny rodin, tuláky a blázny. Je to důkaz, že v té době není už samozřejmé právě to, co onu instituci osvícenství, již je internace, vyvolalo po celé Evropě tak rychle a spontánně v život. Během sto padesáti let se internace změnila v bezprávní směs různorodých prvků.“⁶⁷

„Dříve než internace nabyla léčebného smyslu, jaký má nebo jaký jí alespoň rádi přičítáme dnes, sledovala něco zcela jiného než léčbu. Vynutil si ji imperativ práce. To, v čem by naše filantropie ráda viděla péči o nemoc, bylo jen projevem odsouzení zahálky.“⁶⁸ Společnost žijící v éře rozumu považovala zahálku za něco naprosto nepřijatelného, něco, co dokáže vytvořit problémy ve společnosti – a to především problémy ekonomické.

Tato myšlenka může být podpořena konkrétním případem u konkrétního zařízení. Jde například o založení Všeobecného špitálu – cíl této konkrétní instituce bylo právě „bránit žebrotě a zahálce jakožto pramenům veškerého neřádu“⁶⁹ – ale můžeme mluvit i o nemocnici Salpêtrière – ta je už tehdy popisována jako zařízení sloužící ke koncentraci duševně nemocných – stejně jako zařízení ve středověku, avšak zde s alespoň minimální péčí (ne však léčebnou). Ovšem ani tato péče není lepší vyhlídkou pro internované: „Smysl internace, alespoň zpočátku, je po celé Evropě týž. Je to jedna z odpovědí, jimiž 17. století reaguje na ekonomickou krizi, zasahující v té době celou západní Evropu: klesají mzdy, šíří se nezaměstnanost, ubývá peněz, což všechno je patrně důsledek hospodářské krize ve

⁶⁶ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 32 [cit. 26.3.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁶⁷ Tamtéž, str. 35

⁶⁸ Tamtéž, str. 36

⁶⁹ Tamtéž, str. 36

Španělsku.⁷⁰ Tato hospodářská krize bude nejen faktorem, který významně ovlivní již zmíněnou „péči“ v internačních zařízeních, ale zároveň významně ovlivní počet internovaných – to je vysvětleno právě tím, že v této době jsou ti, kteří jsou „postižení zahálkou“ bráni stejně jako individua, která se potýkají s opravdovými, psychickými problémy. Těchto krizí proběhne ještě spousta, avšak „v dobách nekrizových dostává internace smysl jiný.“⁷¹ V těchto dobách totiž „všichni chovanci musí pracovat.“⁷² I přesto, že je toto důkazem toho, že primárním cílem těchto zařízení rozhodně nebyla lékařská pomoc, můžeme v podstatě tuto „nucenou práci“ brát jako určitou lékařskou metodu – kdyby totiž zahálka jako taková byla nemocí a sužovala by určité individuum tohoto zařízení, pak se dá mluvit o určité léčbě. Tento případ by však byl ojedinělý, a proto se spíše bavíme o pouhé ekonomické pomoci společnosti od tohoto zařízení. Avšak jak se tento fakt (že žebráci a nepracující) museli v internačních zařízeních pracovat, projevil na skutečně nemocných neboli bláznech?

„Pravidlo nucené práce bude teď platit i pro ně a leckdy právě tento uniformní nátlak ukáže teprve jejich jinakost. V dílnách se odlišují od ostatních svou neschopností pracovat a podřídí se rytmu kolektivního života.“⁷³ I přesto, že určitý řád, který mohla tato práce poskytovat, je svým způsobem blahodárným, mohl zároveň skutečně nemocným ublížit. Internační zařízení tak v podstatě fungují jako pracovní tábory pro ty, kteří společnosti „na svobodě“ nepřispívali žádným způsobem. Bohužel tak fungují právě i pro nemocné.

Kromě nucené práce byla vedlejším cílem internačních zařízení ještě jedna věc: „Vysvětlením nebo alespoň ospravedlním internace v její nejobecnější formě je snaha vyhnout se skandálu.“⁷⁴ Fakt, že byla přednější „vizitka tehdejší společnosti“, než zdraví jedinců této společnosti můžeme podpořit dále i tím, že „jestliže někdo svými špatnými a odporými mravy dělá svým rodičům hanbu, čest rodiny patrně vyžaduje odstranit ho ze společnosti. A naopak: propouští se tehdy, když už žádný skandál nehrozí a čest rodiny ani

⁷⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 38 [cit. 31.3.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁷¹ Tamtéž, str. 39

⁷² Tamtéž, str. 39

⁷³ Tamtéž, str. 42

⁷⁴ Tamtéž, str. 48

církve nemůže už nijak utrpět.“⁷⁵ Opět je vhodné si připomenout, že i přesto, že se nacházíme v éře rozumu, etická pravidla stále nebyla vytvořena na (pro nás) akceptovatelné úrovni. Pro nás, jako pro postmoderní společnost se silně vyvinutým, etickým myšlením je toto absolutně nepochopitelné.

Stanovili jsme to, že šilence, žebráky, kriminálníky a všechny „ostatní“ bylo nutné odejmout ze společnosti. Tuto myšlenku můžeme podpořit: *„Byly vytvořeny (a to v celé Evropě) velké internační ústavy určené nejenom pro blázny, ale také pro celou řadu jedinců značně se navzájem lišících, alespoň podle kritérií našeho chápání: byli zde zavíráni vedle zbídačelých invalidů a nuzných starců i žebráci, notoričtí povaleči, pohlavně nemocní, prostopášníci všeho druhu, lidé, které chtěla jejich rodina nebo královská moc uchránit před veřejným potrestáním, rozmařili otcové rodin, duchovní v klatbě, prostě všichni, kteří vzhledem k právnímu, mravnímu či společenskému řádu jevíli známky určitého „narušení“.*“⁷⁶ Uvedli jsme i to, že se vyvinula i určitá péče, avšak nikoliv lékařská. Nicméně, v jaké konkrétní péči byla tato individua umístěna? Jak vypadaly tehdejší podmínky internačních zařízení a k čemu v na těchto místech ve skutečnosti docházelo?

Již zmíněná nemocnice Salpêtrière byla známá tím, že podmínky, ve kterých „jiné“ uchovávala, byly až neslučitelné se životem. *„Běžné je připoutávání ke zdi nebo k posteli.*“⁷⁷ Přemnožení *„krys, které se v noci vrhaly na nešťastníky tam zavřené a hryzaly je všude, kam se jenom dostaly, našli se tam šilenci pokousaní na nohách, rukách i ve tváři tak nebezpečně, že na to leckdy zemřeli.*“⁷⁸

Abychom si udělali představu i o „veřejném mínění“ o internovaných, respektive konkrétně o blázních, mohli bychom uvést *„nápis, který četl na vězení v Mohuči ještě Howard: „Jestliže lze zkrotit divou zvěř, není třeba zoufat ani nad nápravou pobloudilého člověka.*“⁷⁹ Přirovnání šilenců k divé zvěři není nic nového, v této době se šílenství považovalo zcela

⁷⁵ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 49 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁷⁶ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 85. Studie (Dauphin).

⁷⁷ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 52 [cit. 21.2.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁷⁸ Tamtéž, str. 52

⁷⁹ Tamtéž, str. 45

běžně za druh animality; „šilenství si pro svou tvář vypůjčuje masku zvířete“⁸⁰ – a právě proto se šilencem bylo zacházeno jako se zvířetem. Tehdejší doba tak mohla vnímat šilenství nejen jako psychickou poruchu, avšak i jako přítomnost zvířete vně jedince. „*Rozpoutanou animalitu lze zvládnout jen drezúrou a oblbením. Osmnácté století ve svých občasných pedagogických pokusech na šilencích vsutku téma blázen-zvíře takto realizovalo.*“⁸¹ A proto bych se teď zaměřil na pochybné praktiky této „drezúry“.

Věznění a nucená práce totiž nebylo jediné, co obsahovalo zcela otřesné podmínky. Právě ona „drezúra/léčebné metody“, které se tehdy praktikovaly, jsou pro nás, jakožto pro postmoderní lidstvo, nepředstavitelné. Začneme s těmi, které etické normy neporušovaly natolik, jako ty ostatní. Dotkneme se zde problematiky fluid, která byla zmíněna v předchozí kapitole jako původ některých mentálních nemocí člověka.

Šlo například o „zpevňování. *Podstatnou složkou šilenství, i v jeho nejvzrušenějších formách, je slabost.*“⁸² Doporučovalo se dodat do těla určitou látku, která by zajistila podporu životních fluid, ale zároveň je nerozproudila ještě víc – v tu chvíli by byl jeden konkrétní druh šilenství (a to mánie) podpořen a celý účel by byl zmařen. „*Jedna látka je však k posílení vůbec nejlepší, protože je sama ze všech nejpevnější a nejpoddanější, nejodolnější i nejtvárnější v ruchách toho, kdo jí umí ukout: železo.*“⁸³ Nalezneme několik způsobů, jak tato látka byla využívána. „*Sydenham prostě doporučuje užívat přímo železné piliny*“⁸⁴ „*Dioskúridés dodal netečné vodě schopnosti jí cizí, když do ní ponořil rozžhavenou železnou tyč.*“⁸⁵ Další metodou, jak se zbavit určitého druhu šilenství, bylo tzv. „*pročištění. Zanesené vnitřnosti, vření falešných představ, kvašení výparů a kvas divokostí, zkažené šířavy a zkažená fluida – to všechno vyžaduje léčebné postupy, za nimiž se rýsuje jeden a týž výkon očisty.*“⁸⁶ Tato metoda se zdá být „nejvíce lékařskou“ z těch, která bude zmíněna. Vnitřní detoxy se provádějí i v dnešní době a jsou velmi populární, zde šlo však o čištění poněkud

⁸⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šilenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 52 [cit. 10.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁸¹ Tamtéž, str. 54

⁸² Tamtéž, str. 92

⁸³ Tamtéž, str. 93

⁸⁴ Tamtéž, str. 93

⁸⁵ Tamtéž, str. 93

⁸⁶ Tamtéž, str. 94

jiné; a to krevní transfúzí. „*Krevní transfúzi jako lék na melancholii navrhuje v r. 1662 Moritz Hoffmann.*“⁸⁷ Tato metoda je však velmi ironická, pohlédneme-li na ní jako na opravdovou „vnitřní čistotu“. Vnitřní čistota totiž logicky nemůže být dosažitelná, pokud nebude zachována čistota vnější – a jak bylo již dříve zmíněno, podmínky těchto internačních zařízení, konkrétně ty hygienické, byly absolutně nedostačující.

Metoda, která byla zmíněna již v podstatě v kapitole „Středověk“, je „*máčení. Tady se kříží dvě témata, myšlenka omývání se všemi svými vazbami na rituál očisty a obrody, a mnohem fyziologičtější myšlenka vsakování, při němž se mění základní vlastnosti tekutých i pevných látek.*“⁸⁸ Tato metoda totiž silně připomíná očistu v rámci lodí bláznů a obklopujícího moře; netřeba ji zde tedy věnovat větší pozornost.

Následující metoda může vzdáleně připomínat i současnost, avšak v poněkud jiném kontextu - „*Regulace pohybu. Šílenství je chaotický rej fluid, vykolejený pohyb vláken a myšlenek – ale také zatarasenost těla a duše, stagnace šťav, ustrnulá nehybnost vláken, utkvělost myšlenek a pozornosti na jediném tématu, jež pozvolna převáží nad všemi ostatními.*“⁸⁹ Proč podobnost v současné době? V ojedinělých případech, kdy hrozí, že internované individuuum by mohlo poškodit svoje vlastní tělo, se k těmto metodám přiklání, avšak pouze v rámci zachování bezpečí konkrétního pacienta; tato praktika se však nikdy nepoužívá jako léčebná metoda 21. století.

Další metoda, která alespoň trochu splňuje humánní a etické kodexy je „*probouzení. Protože blud je sen bdících, je třeba takové osoby z jejich kvazi-spánku, z jejich snícího, obrazům vydaného bdění vytrhnout, probudit je k bdění skutečnému, jehož vjemy smažou sen.*“⁹⁰ Tato myšlenka se může zdát poměrně nevinnou, avšak v praxi to znamenalo i ty nejprostší formy probuzení – ty mají totiž největší a nejrychlejší působivost. „*Věřil se například, že jistou dívku, kterou z prudkého smutku zachvátily křeče, vyléčili tím, že vedle ní vystřelili z pušky.*“⁹¹ Tato metoda nám může připomínat tzv. léčbu šokem. Metoda

⁸⁷ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 94 [cit. 15.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁸⁸ Tamtéž, str. 96-97

⁸⁹ Tamtéž, str. 101

⁹⁰ Tamtéž, str. 109

⁹¹ Tamtéž, str. 109

probouzení však obsahuje i tu nejvíce drastickou část, která je v celé knize „*Dějiny Šílenství*“ popsána; i přesto, že bylo dosaženo určitého „úspěchu“. „*V městském špitále se rozšířila jakási epidemie křečí. Vysoké dávky léků nepomáhaly. Boerhaave tedy nařídil*“⁹² „*přinést několik páneví s řeřavým uhlím a rozžhavit v nich určitým způsobem tvarované železné háky; potom prohlásil, že když nepomohly všechny až dosud užívané prostředky, neví už jiné rady než každé takové osobě, ať mužské či ženské, o kterou by se pokoušel záchvat křečí, vypálit jisté místo na paži rozžhaveným železem až na kost.*“⁹³ Je zcela jasné, že i přesto, že se jedná o metodu probouzení/léčbu šokem, je tento způsob „léčby“ absolutně neakceptovatelný.

Předposlední metodou, kterou se budeme zabývat je „*divadelní představení. Tady jde, alespoň zdánlivě, o metodu přesně opačnou metodě probouzení. Při té se blud v celé své bezprostřední živosti střetal s trpělivou prací rozumu.*“⁹⁴ V podstatě šlo o inscenaci určité scény před nemocným, a právě tato scéna měla za účel pacienta vyléčit – například za pomoci přesvědčivosti herců.

Poslední metoda se nazývá „*návrat k bezprostřednímu.*“⁹⁵ I přesto, že název může evokovat určitou naději a skutečnou možnost ve vyléčení, opak je pravdou. „*Návrat k bezprostřednímu, neboli odvržení veškeré terapeutiky, je terapeutika par excellence; léčí právě tím, že jakoukoli léčbu odmítá. Svou aktivitu rozvine pak příroda.*“⁹⁶ Přesto, že jsou nemoci, se kterými si příroda dokáže poradit sama, považují za absurdní mezi tyto nemoci řadit i onemocnění psychologická.

Jak jsme se mohli přesvědčit, je zcela jisté, že o etických normách a o základních lidských právech se nedá hovořit. Přestože se jednalo o 17. století, úroveň internačních zařízení a zmíněných metod jsou velmi vzdáleny jakémukoliv akceptovatelnému léčebnému

⁹² FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 109 [cit. 15.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁹³ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 109 [cit. 8.7.2020] Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf> / Citace Robertem Whyttem v *Traité des maladies nerveuses* (franc. překlad, Paříž, 1777), sv. I, str. 296

⁹⁴ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 110 [cit. 20.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁹⁵ Tamtéž, str. 113

⁹⁶ Tamtéž, str. 113

standardu dnešní doby. Avšak postupem času se však dopracujeme k výraznějšímu zlepšení v péči o duševně nemocné.

3.3 18. a 19. století

Samotné 18. století již nepřinese výrazné změny v diferenci rozumu a ne-rozumu, nicméně v tomto století nalezneme významné kořeny stigmat vůči mentálně nemocným lidem, které se promítají i do současné doby. Obecně toto století zmíní myšlenky, které výrazným způsobem formují současnost i to, jak se vlastně společnost staví k psychicky nemocným jedincům. Toto století však započneme faktem, že vznikaly další obavy společnosti z těchto nemocných.

„Strach se objevil náhle, během několika let v polovině 18. století. Formulován je v lékařských termínech, ale v podstatě ho živí čistě mravní mýtus. Lidé se bojí jakéhosi tajemného zla, které se prý šíří z internačních domů a brzo má ohrozit celé město.“⁹⁷ Tento strach nadále podporují již dříve zmíněné skutečnosti - že se šílenství považovalo za určitou stopu ďábla, kterou nechal v člověku a zároveň také fakt, že tato internační zařízení byla vytvořena na dřívějších místech leprosárií – *„Kruh se uzavřel: všechny formy ne-rozumu, jež v geografii zla zaujaly místo lepry a byly zapuzeny co nejdál od společnosti, se teď samy staly leprou, leprou, která je teď viditelná a v jejíchž hnisajících ranách mokvá lidská zkaženost.“⁹⁸*

V tomto století, i když právě na základě strachu, dochází k určitému „vylepšení“ internačních zařízení, a proto můžeme tento strach, tento „respekt“ z mentálních onemocnění považovat i jako určité pozitivum. *„Začíná se snít o útulku zařízeném tak, aby si uchoval všechny své základní funkce, ale dovolil zlu vegetovat, aniž by se šířilo; útulku, kde by byl ne-rozum dokonale spoután a vystaven pohledu, aniž by diváky ohrožoval, kde by měl všechnu sílu příkladu, ale bez rizika nákazy.“⁹⁹* Tato část je velmi zajímavá především kvůli tomu, že i přesto, že se společnost šílenství a ne-rozumu velmi obávala, velmi ji tato nemoc fascinovala. Fakt, že autority mohly používat tento bezpečný, ale přece jen „kontakt“

⁹⁷ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 122 [cit. 20.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

⁹⁸ Tamtéž, str. 124

⁹⁹ Tamtéž, str. 125

s šílenými, jako výhrůžku toho, co se stane s občany při zahálce a neplnění nejrůznějších povinností, je však eticky srovnatelný s dobou středověku. Nicméně musíme zároveň podotknout, že kontakt zdravých jedinců a nemocných individuů je velmi důležitý v rámci léčby, avšak ne vždy je k tomuto kroku možné přistoupit.

Abychom alespoň trochu přiblížili určitou diferenci rozumného jednání a toho nerozumného, je vhodné zmínit to, že „už *Cheyne* považuje za jednu z příčin těchto nervových poruch bohatství, příliš vybranou stravu, hojnost, jíž se těší všechno obyvatelstvo, a zahálku a lenost, v níž žijí ti nejbohatší.“¹⁰⁰ Zdá se, že „normálním“ jednáním tehdejší společnosti, bylo „být zcela průměrným občanem“ – a pokud se individuum nenachází v tomto průměru, je považován za jiného. Jakákoliv odchylka od toho, co společnost považuje za normální, unitární, je v ten okamžik odsouzena jako určitá jinakost, tudíž jako „zcela jasný důkaz nerozumu, až šílenství“. Tato idea je v podstatě zachována i v dnešní současné době; později v práci bude ještě zmíněna.

Kořeny ne-rozumného můžeme však sledovat i v tomto století: „*Svoboda prostě člověku zdaleka nevrací vládu nad ním samotným, ale vzdaluje ho naopak víc a víc jeho podstatě a jeho světu; fascinuje ho, v nezvratné interioritě, niternosti vášně a neukojené touhy, absolutní exterioritou, vnějškovostí těch druhých a peněz. Svoboda obchodního státu je „prostředí“, ležící mezi člověkem a štěstím světa, v němž by se poznával, mezi člověkem a přírodou, v níž by nalézal svou pravdu: a právě v tom smyslu je to určující prvek šílenství.*“¹⁰¹ Tato idea v podstatě implikuje to, že pokud se individuu dostává moc volného času, je jasné, že tento volný čas bude postupně transformovat jedince do šilence; do nerozumu. Přeci jen se tento přístup podobá již dříve zmíněné zahálce, která byla právě tvrdě trestána zavřením do internačních zařízení. Ovšem „přebytek volného času“ se podobá určitému názoru některých lidí i v současné době – na základě vytvořeného předsudku totiž věří, že psychické nemoci jsou v podstatě zakořeněny v „nudě každodenního života“ či že jsou pouhým rozmarem.

¹⁰⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 129 [cit. 20.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹⁰¹ Tamtéž, str. 130

Dalším poznatkem tohoto století byla spojitost víry a ne-rozumu. „*Náboženská víra je prvním krokem do krajiny obrazů, iluzivního prostředí příhodného pro všemožné halucinace a bludy. Důsledků přílišné devótnosti či příliš vášnivé víry se lékaři obávali dávno.*“¹⁰² Tato idea se velmi podobá již zmíněnému „přebytku volného času“. Pokud je něčeho až příliš, je to hrozbou a v podstatě cestou k záhubě. Zajímavé je však to, že se zde hovoří o náboženství jako takovém. Jak bylo zmíněno v předešlých kapitolách, šílenství bylo považováno za stopu ďábla v těle. Avšak zde se hovoří o absolutní oddanosti jako o negativní věci, i když se jedná o náboženství. Opět můžeme pozorovat fakt, že vše rozumné a považováno za normální, je „ve středu cesty“ a pokud někdo odbočí od společností stanovených pravidel, je automaticky považován za jiného.

Posledním ukazatelem toho, že extrém vede k šílenství, je jasný: „*Šílenství, civilizace a citlivost. Civilizace jako taková je pro šílenství úrodnou půdou. S pokrokem věd se sice rozptyluje omyl, ale šíří se také záliba ve studiu, dokonce až posedlost studiem; sedavý život, abstraktní úvahy, neustálý pohyb ducha bez cvičení těla, to všechno může mít velice neblahé účinky.*“¹⁰³ O přílišném množství určitých věcí se již zde nemá cenu vyjadřovat; co však stojí za zmínění je to, že autority tohoto poznatku mohly velmi lehce využívat. Velmi vzdělaná společnost je totiž nebezpečná pro elitářskou skupinu, která vede město, a proto se tento poznatek dal v podstatě využít jako doporučení „obyčejným lidem“ a zároveň jako pojistka toho, aby elity zůstaly elitou.

18. století se však liší jednou velmi podstatnou věcí, a to změnou internačních podmínek: „*Dřívější internační ústavy byly za revoluce a císařství pozvolna přenechávány šilencům, tentokrát však výhradně šilencům.*“¹⁰⁴ Toto je velmi důležité zmínit, protože do této doby, jak víme, se v internačních zařízeních nacházela obrovská škála jedinců, kteří s psychickou nemocí (na vlastní osobě) nepřišli vůbec do kontaktu. Pokud by však toto vyhranění internačních zařízení vzbuzovalo určitou naději ve zlepšení lékařské péče, byla by to naděje

¹⁰² FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 130 [cit. 20.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹⁰³ Tamtéž, str. 132

¹⁰⁴ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 88. Studie (Dauphin).

falešná. „*Lékařské praktiky vůči šílenství zůstaly ve věku klasiky i přes velké rozšíření internačních opatření zachovány a do určité míry se i rozvinuly.*“¹⁰⁵

Vzhledem k tomu, že se nacházíme v 18. století, je vhodné zmínit i legislativní stránku, která by mohla (avšak to neudělala) ovlivnit celkovou péči o nemocná individua. „*Po vyhlášení Ústavodárného národního shromáždění 9. července 1789 a po dobytí věznice Bastila o pět dní později vydalo Národní shromáždění tzv. srpnové dekrety, kterými byl zrušen dosavadní sociální systém. O několik dní později, 26. srpna, vydalo shromáždění Deklaraci práv člověka a občana.*“¹⁰⁶ „*Listina se stala stěžejním dílem pro pozdější určení základních práv člověka a základem demokracie, kterou známe v Evropě dnes.*“¹⁰⁷ Pokud tedy chápeme (měli bychom) Deklaraci práv člověka a občana stejně jako Listinu základních práv a svobod (o které bude taktéž zmínka v kapitole „Současnost“), pak je jasné, že pokud by se i v praxi dodržovala práva v těchto dokumentech uvedené, nebyla by internační péče v takovém stavu, v jakém právě v 18. století byla. Avšak i ve své tehdejší formě Deklarace lidských práv částečně internaci ovlivnila; konkrétně to byla „*řada dekretů vydaných v době od 12. do 16. března 1790.*“¹⁰⁸ „*Do šesti týdnů od tohoto dekretu budou propuštěny na svobodu všechny osoby držené na základě zatykače nebo příkazu činitelů výkonné moci v pevnostech, církevních zařízeních, káznících, policejních budovách a jakýchkoli jiných vězeních, krom osob legálně odsouzených, vzatých do vazby, obžalovaných z nějakého těžkého zločinu nebo si odpykávajících trest postihující osobu, případně vězněných z důvodu šílenství.*“¹⁰⁹ V jiné podobě než jakou chápeme v naší postmoderní době, ale i přesto Deklarace lidských práv již upravovala určitá práva internovaných; i když se jednalo o nelegálně internované.

Je nutno dodat, že „*ve druhé polovině 18. století šílenství už není tím, co člověka přibližuje věčnému pádu nebo stále přítomné animalitě; nyní se ocitá v prostoru, kde člověka vzdaluje jemu samotnému, jeho světu, všemu, co se mu nabízí v bezprostřednosti přírody; půdou šílenství je teď prostředí; prostředí, jež narušuje vztahy člověka k smyslovému světu, k času,*

¹⁰⁵ FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997, str. 89-90. Studie (Dauphin).

¹⁰⁶ Deklarace práv člověka a občana | ICV. Úvodní stránka | Informační centrum vlády | ICV [online] [cit. 6.5.2020]. Dostupné z: <https://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-cloveka-a-obcana-60939/>

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 146 [cit. 6.5.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 146

k druhým lidem; prostě to všechno, co v lidském životě a vývoji znamená rozchod s bezprostředním.“¹¹⁰

Jak bylo již v průběhu 18. století zmíněno, internační zařízení mají sloužit výhradně nemocným jedincům a ve století 19. se po tomto ideálu hlásá ještě více. *„To, co se vším leskem a patosem formuluje 19. století, tichým hlasem říkalo a neúnavně opakovalo už století osmnácté.*“¹¹¹ Pokud však toto vyvolává určitý pocit zlepšení samotné internace, pak je to pocit nesprávný. Tato změna měla chránit především „normální“ vězně a všechny ty ostatní, „zdravé“ jedince.

Avšak *„pokud jde o blázny, jaký jiný osud by bylo možné jim přát? Nejsou ani dost rozumní, aby mohli žít na svobodě, ani dost ukáznění, aby se s nimi nemuselo zacházet jako se zločinci.*“¹¹²

Pokud bychom se měli zaměřit opět na diferenci rozumného a ne-rozumného, mohli bychom pozorovat určitý vývoj těchto dvou termínů, především když se jednalo o problematiku chudoby. *„Bída a nucená zahálka se náhle začaly šířit po venkově, právě tam, kde domněle panovala mravnost v těch nejbezprostřednějších a nejčistších formách. To všechno ukázalo, že chudoba nemusí být vždycky téhož rádu jako prohřešek.*“¹¹³ Tudíž samotná percepce zahálky a chudoby jako takové již není důvodem k internaci nebo k označení individua jako nemocného, šíleného či ne-rozumného. Opět se nám potvrzuje teze, že společnost považuje za normální to, co je v ní většinové. A jelikož se bída a zahálka rozšířila díky ekonomickým problémům a postihla tak velkou část populace, bylo v tu dobu zcela jasné, že přece „většina společnosti“ je normální, a tak zahálka jako taková nemá kořeny v psychickém onemocnění. Pokud dřívější společnost považovala internaci chudých za dobrý nápad, mýlila se. *„Omezuje se trh pracovních sil, a právě v době krize, což je tím nebezpečnější.*“¹¹⁴

Samotná internace ekonomické situaci logicky nepřispívala: *„Internace však nejen že neblaze ovlivňuje trh pracovních sil, ale navíc, jako vůbec všechna charitativní činnost,*

¹¹⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 133-134 [cit. 22.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹¹¹ Tamtéž, str. 137

¹¹² Tamtéž, str. 139

¹¹³ Tamtéž, str. 141

¹¹⁴ Tamtéž, str. 143

nebezpečně pohlcuje finance.“¹¹⁵ A možná proto, nejen kvůli „ochraně normálních vězňů“ se měnily podmínky internace. Možná právě kvůli špatné ekonomické situaci – a tento krok měl být určitým způsobem, jak alespoň částečně stabilizovat zmíněnou krizi. Opět jsme svědky toho, že s péčí či s medicínou nemá tato změna vůbec nic společného.

To se ovšem částečně měnilo. „*Když tedy blázní takovým neuváženým smíšením zneuctují ostatní vězně, navrhuje pro ně na druhé straně speciální způsob internace: ne přímo lékařský, ale takový, aby péče byla co nejúčinnější a zacházení co nejmírnější: „Ze všech neštěstí, jež postihují lidstvo, je stav šílenství nicméně jedním z těch, které si žádají obzvláštního soucitu a úcty; péče o tento stav by proto měla být obzvláště obětavá; i když není naděje na vyléčení, zbývá ještě tolik jiných prostředků, jemnost, laskavost, dobré zacházení, jež mohou těm nešťastníkům učinit život alespoň snesitelným.*““¹¹⁶

Nastal nejvyšší čas všechny problémy s internací šílenců vyřešit. Nastal čas změny.

3.4 Útulek

Skrze historii jsme se dostali do fáze, která znamená obecné zlepšení podmínek internace psychicky nemocných jedinců. „*Jsou to známé obrazy. Vyskytují se ve všech dějinách psychiatrie jako ilustrace šťastného věku, kdy bylo šílenství konečně rozpoznáno a začalo se s ním zacházet podle pravdy, k níž byli všichni tak dlouho slepí.*“¹¹⁷ Již tato úvodní citace nastiňuje to, jak se mění percepce šílenství. Avšak i přesto se v rámci této „nové“ internace používá hlavně subjektu, který je v postmoderní době považován za spíše doplňkový, u skeptických lékařů až za zbytečný – a tímto subjektem bylo opět náboženství.

„*Protože se náboženství věkovitým zvykem, výchovou i každodenním praktikováním stalo čímisi stejně hlubokým jako příroda a protože zároveň představuje určitý konstantní princip donucení, může plnit dvojí roli: roli přírody a roli řádu.*“¹¹⁸ A i přesto, že náboženství se může jevit při nejmenším jako velmi neobvyklý léčebný prostředek, musíme i my, jako postmoderní společnost uznat, že role přírody a především role řádu, jsou pro léčbu

¹¹⁵ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 143 [cit. 22.4.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹¹⁶ Tamtéž, str. 145-146

¹¹⁷ Tamtéž, str. 150

¹¹⁸ Tamtéž, str. 151

psychicky nemocných klíčové. Náboženství jako takové i určitým způsobem ovlivnilo šílenství, respektive jeho vnímání, jak už bylo zmíněno v kapitole „Rozum a ne-rozum“: „v šílenství je nicméně rozum stále přítomný.“¹¹⁹

Vraťme se však zpět k samotnému zlepšení péče o psychicky nemocné. Primárním cílem je jedině: „*Hrůza, jež provázela šílenství v osvěcenském světě, byla tím nejviditelnějším znamením jeho odcizenosti; nynější strach má moc odcizení zrušit a nastolit mezi šilencem a člověkem rozumu jakési velice primitivní dorozumění. Učinit je opět solidárními. Šílenství už teď nemá nahánět strach, nebude už moci; strach bude mít ono samo, strach, v němž bude bez odvolání a nenávratně vydáno pedagogice zdravého rozumu, pravdy a morálky.*“¹²⁰ Toto je zlomový bod. Můžeme pozorovat, že světy rozumného a ne-rozumného člověka se začínají střetávat, avšak v tom dobrém (nikoliv nejlepším) slova smyslu. Zdravé individuum má nyní být opravdu nápomocno v léčbě nemocného individua – a toto je opravdu poprvé, kdy se s tímto přístupem setkáváme, jelikož „léčba nemocných zdravými individui“ například v osvícenství nemůže být v porovnání s tímto popisem brána vážně. Toto tvrzení můžeme podpořit i tím, že se změnilo chování „dozorců“ v internačních zařízeních: „*On sám, správce, nijak netouží užívat donucovacích prostředků, které má k dispozici.*“¹²¹ I přesto, že „autorita rozumného“ zůstává, byla, jak můžeme vidět, používána přiměřeně. „*Strach tu působí na nemocného přímou cestou, jediným jeho nástrojem je řeč; nejde o to, omezit zuřící svobodu, ale narysovat a podtrhnout pole odpovědnosti, na němž bude jakýkoli projev šílenství vždycky spojen s trestem.*“¹²² Pokud by snad někdo chtěl argumentovat tím, že v dřívějších dobách byl strach používán také, byl by tento argument zničen tím, že veškeré ostatní podmínky internačních zařízení byly zcela odlišné; v nynějším případě, o mnoho lepší.

I přesto, že zmíněná fakta značí výrazné zlepšení, nesmíme zapomenout na jedno. Ono působení strachu se totiž mohlo zdát dobrým, ve skutečnosti se ale přesunulo: „*Strach už nevládne z druhé strany mříže, ale přímo v hradbách vědomí. Děsy, v jejich zajetí žil šílenec*

¹¹⁹ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 152 [cit. 11.5.2020] Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹²⁰ Tamtéž, str. 152

¹²¹ Tamtéž, str. 153

¹²² Tamtéž, str. 153

po celá staletí, přenesl Tuke přímo do nitra šílenství. Je pravda, že útulek už šilencovu provinilost netrestá, ale dělá něco horšího: vytváří ji; vytváří ji pro pomateného jako formu jeho sebeuvědomění a jako nereciproční vztah k strážci; a pro člověka rozumu jako formu uvědomování si toho druhého a terapeutický zásah do šilencovy existence. Šílenec je v této své provinilosti neustále vydán jako předmět trestu sám sobě i druhému; tím, že tento svůj statut rozpozná, že si uvědomí svou provinilost, má se mu vrátit vědomí svobodného a odpovědného subjektu, a tím i rozum.¹²³ Přesně toto je důvod, proč tuto konkrétní péči stále nelze zcela srovnávat s postmoderní péčí, o které bude řeč v kapitole „Současnost“. Šílenec je totiž na prvním místě „provinilý“, až poté nemocný. Uvědomění si tohoto faktu samotným šilencem ho mělo transformovat v osobu rozumnou. A proto se o „léčbě“ jako takové stále nedá hovořit. Abychom mohli začít hovořit o určité psychologické léčbě, je nutné vést dialog. „K dialogu bude moci dojít teprve až v den, kdy psychoanalýza zruší onen fenomén pohledu, který je bytostným rysem útulku devatenáctého století, a nahradí jeho tichou magii silami řeči.“¹²⁴ Až skončí doba pozorování a začne doba dialogu – právě v tuto chvíli budeme schopni říct, že „léčíme psychicky nemocné.“ Nejen tím, že zlepšíme podmínky jejich internace a zmenšíme fyzické násilí: „Částečné omezení fyzického nátlaku v Asyly je tedy očividně jen součástí celku, jehož podstatou je nastolení jakéhosi „self restraint“.“¹²⁵ O léčbě jako takové se stále nedá hovořit, avšak v tomto období však vznikla metoda, která se dá považovat za akceptovatelnou; případně i současnou: „Tuke právě proto buduje kolem šílenství rodinu umělou – jakousi nápodobu, která instituci pouze paroduje, ale vytváří reálnou psychologickou situaci.“¹²⁶ Aktivní začlenění rodiny, i když pouze napodobené, je i v současné léčbě jedním z nejdůležitějších kroků k tomu, aby se pacient opravdu vyléčil, a proto tato se dá vnímat tato metoda jako opravdu velký posun dopředu v rámci péče o nemocné.

„Útulek ruší rozdíly, potlačuje neřesti, smazává každou nepravidelnost.“¹²⁷ Útulek se tak stává místem, kde je všechno vytvářeno dle přijatelných společenských norem – tudíž vliv

¹²³ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 153-154 [cit. 11.5.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹²⁴ Tamtéž, str. 156

¹²⁵ Tamtéž, str. 155-156

¹²⁶ Tamtéž, str. 158

¹²⁷ Tamtéž, str. 161

fungující rodiny, morální zásady a obecně řád. Tyto aspekty pak silně působí na internovaná individua – a to poměrně úspěšně.

Nicméně si musíme připomenout hlavní účel útulku: „*Útulek pozitivistického věku, za jehož vybudování je oslavován Pinel, není svobodná oblast pozorování, diagnostiky a léčby; je to soudní prostor, kde se obžalovává, soudí a odsuzuje, a z něhož může vysvobodit právě jen ona zvnitřněná verze procesu, již je pokání. Útulek šílenství trestá, i když venku je nevinné. Ocitlo se nadlouho – v každém případě až do našich dnů – ve vězení morálky.*“¹²⁸ To se však brzy změnilo. K naší době se totiž přibližujeme, a to především díky transformaci postavy lékaře. Hlavní je „*apoteóza postavy lékaře. Právě ta je nepochybně ze všech nejvýznamnější, protože umožní nejen nový způsob styku mezi lékařem a nemocným, ale také nový vztah mezi šílenstvím a lékařským myšlením, a nakonec určí povahu celé dnešní zkušenosti šílenství. Až dosud jsme v útulku nacházeli struktury internace, jenže posunuté a zkreslené. Nový statut postavy lékaře internaci v jejím nejhlubším smyslu ruší: může nastoupit mentální choroba s těmi významy, jaké ji dnes přičítáme.*“¹²⁹ Postava lékaře; a především jeho nový přístup, hluboce ovlivnil celou internaci. „*Zvítězil u něho zřetel lidskosti a rozhodl se neužívat žádného léku, který by byl pro nemocného příliš nepříjemný.*“¹³⁰ A i přesto, že lékař začíná být morální a vzdělaný, je zde jeden velmi podstatný rozdíl v porovnání s lékaři současnosti: „*lékař u Pinela neměl jednat na základě nějaké objektivní definice nemoci či určité klasifikující diagnózy, ale opírat se o čarovné kouzlo sil obsahujících tajemství Rodiny, Autority, Trestu a Lásky.*“¹³¹ Proto je v této práci slovo „léčba“ většinou uvedeno v uvozovkách – „léčba“ v 19. století stále nebyla skutečnou léčbou, pokud se v ní objevovaly tyto pojmy čarovných kouzel a sil – spoléhání se na „vyšší moc“ rodiny či autorit je zkrátka nemedicínské.

Avšak změna přichází „*jakmile lékař začal své vědění uzavírat do norem pozitivismu.*“¹³² Pokud se musí vycházet pouze z toho, co je ve skutečnosti dané, a nikoliv z věci

¹²⁸ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 169 [cit. 27.6.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹²⁹ Tamtéž, str. 169

¹³⁰ Tamtéž, str. 170

¹³¹ Tamtéž, str. 172

¹³² Tamtéž, str. 172

„nadpřirozených“, zcela zajisté se bude konečně léčba vyvíjet v tom směru, v jakém ji známe dnes. „*Koncem 19. století a u Babinskiho současníků se objevuje ohromující postulát, jaký se medicína až dosud nikdy neodvážila formulovat: že totiž šílenství je koneckonců jenom šílenství.*“¹³³

Postupem času se celkové vnímání psychických nemocí a difference tzv. rozumu a ne-rozumu ještě transformuje, a to především díky S. Freudovi. „*Vymanil nemocného z asylové existence, v níž ho uvěznil jeho „osvoboditelé“; nevymanil ho však z toho, co bylo v oné existenci podstatné; přeskupil dílčí moci, sjednotil je v rukách lékaře a dodal jim tak maximální napětí; vytvořil psychoanalytickou situaci, v níž odcizenost geniálním zkratem ruší odcizení, protože se v lékaři stává subjektem.*“¹³⁴

Postava lékaře a jeho důležitost přetrvává i do dnešní doby. To samé se dá říct o rozlišování rozumu a ne-rozumu tak, jak jsme si ho v tomto dějinném přehledu shrnuli. Přehled celé této problematiky zakončíme krátkou kapitolou zabývající se současností.

¹³³ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 174 [cit. 27.6.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

¹³⁴ Tamtéž, str. 175

3.5 Současnost

Přesto, že primárním cílem této práce je porozumění fenoménu šílenství, přiblížení difference rozumu a ne-rozumu a probrání etické stránky tohoto problému v průběhu dějin, považuji za podstatné zmínit i současnou stránku této věci.

Velmi důležitou myšlenkou, která se dá skvěle aplikovat na problematiku mentálního zdraví a současnosti je, že „*vědomí, že čím víc se člověk zdokonaluje, tím je křehčí. Postupem doby se tato obava vtírá stále víc, varování jsou čím dál tím hlasitější. Že „od zrození“ medicíny... těchto nemocí přibýlo a jsou nyní nebezpečnější, složitější, choulostivější a hůře léčitelné“*, konstatoval už Raulin.“¹³⁵ S touto myšlenkou nelze než nesouhlasit, vzhledem k dnešní době, ve které lidstvo míří především za kariérami úspěchem a zrychlené tempo společnosti nutí každého k té nejvyšší možné produktivitě. S tím automaticky přichází nespočet problému psychického rázu – ať už se jedná o syndrom vyhoření nebo absolutní vyčerpání (nejen fyzické).

Samotná difference termínů rozum a ne-rozum je v dnešním světě snad ještě problematičtější, než kdy byla v minulosti, nicméně svět jako takový se snaží být více tolerantní právě vůči nejrůznějším odchylkám. Můžeme pozorovat vývoj: pokud si vzpomeneme na kapitulu „Středověk“, jakákoliv odchylka od standardu, který byl nastavený ve středověké společnosti mohla znamenat vyhoštění ze města; v dnešní době jednotlivé odchylky splývají ve společnosti a pokud vyčnívají, jsou z velké části akceptovány.

Pokud bych měl rozebrat i etickou otázku péče o duševně nemocné v současné době, je zřejmé, že dnešní doba je skutečně na vysoké úrovni v porovnání s minulými etapami dějin. Medicína už nenahlíží na šílenství například jako na čistou animalitu nebo jako na pouhý blud. Aby byla dodržována jistá etická pravidla, začaly vznikat v nejrůznějších zařízeních tzv. etické komise. Například etická komise Psychiatrické nemocnice v Bohnicích je definována takto: „*je ustavena ředitelem Psychiatrické nemocnice Bohnice jako nezávislý poradní a iniciační orgán pro dodržování etiky při poskytování léčebné a ošetrovatelské péče a při plnění vědeckovýzkumných a vzdělávacích úkolů. Jejím základním posláním je*

¹³⁵ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, str. 127-128 [cit. 30.6.2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

*chránit zdraví, práva a důstojnost všech osob zařazených do klinických studií a do procesu léčebné a ošetrovatelské péče“.*¹³⁶

Etickou komisi v právní formě upravuje „Vyhláška 226/2008 Sb. o správné klinické praxi“. Etické komise „je složena nejméně z 5 členů odpovídající kvalifikace a se zkušeností posuzovat a hodnotit předkládané klinické hodnocení z hlediska vědeckého, lékařského a etického.“¹³⁷ Už jen fakt, že existuje tento „orgán“ v rámci institucí, jako jsou psychiatrická zařízení, je jasným projevem evoluce v rámci péče o psychicky nemocné.

Snad tím nejdůležitějším prvkem v ochraně pacienta se stává již zmíněná Listina základních práv a svobod. Co se týče konkrétních částí Listiny základních práv a svobod, které se dají aplikovat na problematiku etiky v léčebných zařízeních, jedná se o tyto články:

- 1) Hlava první; článek první: *Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.*¹³⁸
- 2) Hlava druhá; článek pátý: *„Každý je způsobilý mít práva.“*¹³⁹
- 3) Hlava druhá; článek šestý: *„Každý má právo na život. Lidský život je hoden ochrany již před narozením.“*¹⁴⁰
- 4) Hlava druhá, článek sedmý: *„Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.“*¹⁴¹

¹³⁶ Etická komise – Psychiatrická nemocnice Bohnice. Psychiatrická nemocnice Bohnice – kvalitní psychiatrické péče [online]. Copyright © 2020 Psychiatrická nemocnice Bohnice [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://bohnice.cz/o-nemocnici/eticka-komise/>

¹³⁷ 226/2008 Sb. Vyhláška o správné klinické praxi a bližších podmínkách klinického hodnocení léčivých přípravků. Zákony pro lidi - Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění [online]. Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-226>

¹³⁸ Listina základních práv a svobod | Zákon č. 2/1993 Sb. - HLAVA PRVNÍ - OBECNÁ USTANOVENÍ - Měšec.cz. Měšec.cz - váš průvodce finančním světem [online]. Copyright © 1998 [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/zakony/listina-zakladnich-prav-a-svobod/f1471524/>

¹³⁹ Listina základních práv a svobod | Zákon č. 2/1993 Sb. - HLAVA DRUHÁ - LIDSKÁ PRÁVA A ZÁKLADNÍ SVOBODY - Měšec.cz. Měšec.cz - váš průvodce finančním světem [online]. Copyright © 1998 [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/zakony/listina-zakladnich-prav-a-svobod/f1471541/>

¹⁴⁰ Tamtéž

¹⁴¹ Tamtéž

5) Hlava druhá; článek osmý: „*Osobní svoboda je zaručena.*“¹⁴²

Listina základních práv a svobod tudíž nejen že upravuje „normální“ společenský život, ale i život, který se je označován za „nenormální“. Každý člověk má právo na zacházení na určité úrovni, která nesmí být porušena. To se týká i léčby duševně chorých.

Podmínky, ve kterých dnes tito pacienti žijí, se dají jen velmi těžko srovnávat s podmínkami, které panovaly například v již zmíněném Salpêtrière. Pacienti jsou ubytováni na pokojích, které jsou velmi účelně zařízeny, mají k dispozici sociální zařízení a společnou kuchyň. Nehrozí to, aby byly porušeny podmínky pro důstojný život tak, jak tomu bývalo – přemnožení krys, špatná hygiena nebo poutání pacientů do železných řetězů. Co však může moderního a eticky smýšlejícího člověka překvapit je fakt, že v mnoha léčebných institucích jsou na jednotlivých budovách, respektive na jejich oknech, nainstalovány mříže. MUDr. Martin Hollý, MBA se k tomuto vyjádřil takto: „*Souvisí to, na jednu stranu můžeme říct, jako „old schoolovou“ nebo jako konzervativním způsobem zajištění bezpečí těch pacientů, na druhé straně je to znakem stigmatu*“.¹⁴³

I přesto, že dnešní společnost je více tolerantní, přetrvává v ní i nadále určitý znak stigmatu. Nicméně vzhledem k rozšiřující se informovanosti právě o problematice mentálního zdraví je zde vidina zlepšení a určitá šance, že individua, která mají psychické problémy, budou akceptována zcela a nebudou již odsuzována. Společnost jako taková však nesmí zakrňt; nýbrž musí přemýšlet ještě více o nerozumu jako takovém. Jen pomocí vzájemného porozumění můžeme pomáhat ostatním a zbortit veškerá stigmata vůči psychickým nemocem.

¹⁴² Listina základních práv a svobod | Zákon č. 2/1993 Sb. - HLAVA DRUHÁ - LIDSKÁ PRÁVA A ZÁKLADNÍ SVOBODY - Měsec.cz. Měsec.cz - váš průvodce finančním světem [online]. Copyright © 1998 [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/zakony/listina-zakladnich-prav-a-svobod/f1471541/>

¹⁴³ Co se děje za zdmi psychiatrické nemocnice v Bohnicích | Dělníci duše | TelevizeSeznam.cz. Televize Seznam - Internetová televize, filmy, seriály a videa online zdarma [online]. Copyright © 1996 [cit. 30.06.2020]. Dostupné z: <https://www.televizeznam.cz/video/delnici-duse/co-se-deje-za-zdmi-psychiatricke-lecebny-v-bohnicich-310742>

Závěr

V této bakalářské práci jsme nejdříve začali s projednáváním možné inspirace ke vzniku díla „*Dějiny šílenství v době osvícenství*“, a to nejen z pohledu předchozích osob, kterého Michela Foucaulta inspirovaly (především Friedrich Nietzsche), ale i z prozkoumání vlastní Foucaultovy inspirace. Došli jsme ke zjištění, že sám Foucault měl bohaté zkušenosti s psychiatrickými institucemi, a právě tato zkušenost mohla být největší hnací silou ke vzniku tohoto díla; kromě jiných důvodů – například fakt, že této problematice jako takové se věnoval málokdo a Michel Foucault chtěl na ni upozornit.

Následně jsme začali se snažili definovat rozum a ne-rozum jako takový a upozornit na fakt, že i přesto, že způsobů, jak rozlišovat tyto dva termíny, je mnoho, jde o velice subjektivní problematiku, a právě proto se v průběhu dějin tolikrát měnila. Každý autor, který se problematikou rozumu a ne-rozumu zabýval má jiné vysvětlení a jiné parametry, podle kterých tyto dva termíny rozděluje, a proto je nutno se smířit s tím, že jednotný názor na tuto věc nebude nejspíše nikdy stanoven. I v moderní společnosti, i přesto, že je tolerantní, najdeme několik názorů na tuto problematiku a zároveň několik přístupů, jak zacházet s duševně nemocnými.

Postupně jsme chronologicky začali popisovat jednotlivé éry (začali jsme stejně jako v knize „*Dějiny šílenství v době osvícenství*“ od středověku) dějin a vnímání rozumu a ne-rozumu v nich, nicméně bylo také upozorněno na etickou stránku celé věci; respektive byly rozebírány i její nedostatky v dobách dřívějších a následná evoluce, která zajistila péči na úrovni. Mezi jednotlivými kapitolami je právě kvůli chronologickému pojetí této práce vidět postupné zlepšování se nejen v rámci léčebné péče o duševně nemocné, ale i zlepšení v rámci percepce samotného rozumu a ne-rozumu; taktéž i společenské vnímání této věci. V kapitole „18. a 19. století“ jsme se začali lehce dotýkat i problematiky z pohledu legislativní stránky, a to především kvůli vzniku Listiny základních práv a svobod, jejíž části byly použity i později v práci. Tímto postupným způsobem jsme se dopracovali právě až ke kapitole „Současnost“.

Kapitola „Současnost“ zvýraznila především nynější situaci v rámci péče o duševně nemocné a upozornila na fakt, že dnešní společnost je více tolerantní, a proto jednotlivé „odchylky“, které by dříve mohly být považovány za zcela nepřijatelné, jsou nyní

akceptované. Zároveň byla v této kapitole i zmíněna legislativní stránka věci péče o duševně nemocné, která byla založena především na předchozím zmínění o Listině základních práv a svobod. Tato část práce také obsahuje detailnější pohled na „organizaci“, která se v rámci léčebných zařízení nevěnuje ničemu jinému, než „kontrolě etické stránky věci“ – touto organizací byla etická komise, která je následně rozebrána a vysvětlena.

Kapitola „Současnost“ je ukončena apelem na to, aby i přesto, že je společnost tolerantní, nesmí se v této problematice přestat vzdělávat, protože právě porozumění je klíčem k pochopení a k následné pomoci duševně nemocným lidem. Na základě všech informací zmíněných v práci je možné porozumět samotnému fenoménu šílenství; nicméně vzdělávání v této problematice musí pokračovat i nadále.

Seznam použitých informačních zdrojů

Použitá literatura:

- 1) BROWN, Alison. *Foucault [Brown, Alison]*. [1. vyd.]. Bratislava: Vydavateľstvo PT, 2004. Osobnosti filozofie. ISBN 80-88912-59-8.

- 2) FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Vydání druhé. V Praze: Herrmann, 2016. ISBN 978-80-87054-43-7.

- 3) FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993 [cit. 2020-06-30]. Edice 21. ISBN 80-7106-085-2. Dostupné z: <https://is.muni.cz/www/machinace/dejiny-silenstvi.pdf>

- 4) FOUCAULT, Michel. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997. Studie. ISBN 80-86019-30-6.

- 5) NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Praha: Aurora, 2002, ISBN 80-729-9048-9.

- 6) NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra* [online]. V MKP1.vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011. Dostupné z WWW:<http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/40/49/81/tak_pravil_zarathusta.pdf>.

- 7) PATOČKA, Jan, KOUBA, Pavel a Ondřej ŠVEC, ed. *Fenomenologické spisy*. II, Co je existence: publikované texty z let 1965-1977. Praha: OIKOYMENH, [2009]. Sebrané spisy Jana Patočky. ISBN 978-80-7298-420-6.

Internetové zdroje:

- 1) Archeologie vědění – Sociologická encyklopedie. [online]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Archeologie_v%C4%9Bd%C4%9Bn%C3%AD

- 2) Co se děje za zdmi psychiatrické nemocnice v Bohnicích | Dělníci duše | TelevizeSeznam.cz. Televize Seznam - Internetová televize, filmy, seriály a videa online zdarma [online]. Copyright © 1996. Dostupné z: <https://www.televizeznam.cz/video/delnici-duse/co-se-deje-za-zdmi-psychiatricke-lecebny-v-bohnicich-310742>

- 3) Deklarace práv člověka a občana | ICV. Úvodní stránka | Informační centrum vlády | ICV [online]. Dostupné z: <https://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-cloveka-a-obcana-60939/>

- 4) Etická komise – Psychiatrická nemocnice Bohnice. Psychiatrická nemocnice Bohnice – kvalitní psychiatrické péče [online]. Copyright © 2020 Psychiatrická nemocnice Bohnice. Dostupné z: <https://bohnice.cz/o-nemocnici/eticka-komise/>

- 5) Listina základních práv a svobod | Zákon č. 2/1993 Sb. - HLAVA PRVNÍ - OBECNÁ USTANOVENÍ - Měšec.cz. Měšec.cz - váš průvodce finančním světem [online]. Copyright © 1998. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/zakony/listina-zakladnich-prav-a-svobod/fl1471524/>

- 6) Listina základních práv a svobod | Zákon č. 2/1993 Sb. - HLAVA DRUHÁ - LIDSKÁ PRÁVA A ZÁKLADNÍ SVOBODY - Měšec.cz. Měšec.cz - váš průvodce finančním světem [online]. Copyright © 1998. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/zakony/listina-zakladnich-prav-a-svobod/fl1471541/>

7) Marxovo pojetí člověka / SOK. *SOK* [online]. Dostupné z: <https://sok.bz/clanky/2006/petr-kuzel-marxovo-pojeti-cloveka>

8) Michel Foucault životopis | Databáze knih. *Knihy | Databáze knih* [online]. Copyright © 2008. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/michel-foucault-1365>

9) Queergeography.cz: informace o sexualitách pro všechny. Home [online]. Copyright © 2019. Dostupné z: <https://www.queergeography.cz/lgbtq-psychologie/stanoviska-odbornych-spolecnosti/>

10) 226/2008 Sb. Vyhláška o správné klinické praxi a bližších podmínkách klinického hodnocení léčivých přípravků. *Zákony pro lidi - Sběrka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění* [online]. Copyright © AION CS, s.r.o. 2010. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-226>